

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye'nin Demokratik İnkişafında 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının Meydana Getirdiği Tahribat

The Destruction Caused by the Memorandum of 12 March 1971 in Turkey's Development and Democratic Life

Dr. Yaşar ERTÜRK *

Emekli, ORCID: 0000-0003-1814-2448

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30.04.2023

Kabul tarihi: 14.07.2023

Anahtar Kelimeler: Askeri Darbe, 12 Mart 1971 Muhtırası, Demokrasi

ÖZET

Bu çalışmada; 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Türk demokrasisini sekteye uğratmasıyla beraber daha sonraki askeri muhtıra - askeri darbelerin önünü açması, ordu-millet geleneğinin çok güçlü olduğu ülkemizde karar vericiler arasında askerlerin uzun süre ağırlıkta olmasının nedenleri ele alınarak bu kapsamda, Cumhuriyeti kuran kadronun aklında hiçbir zaman 'militarist' bir devlet yapısının esas almamasına rağmen ülkemizde gelişen darbe kültürünün temel sebepleri incelenmiştir.

Çalışma kapsamında ayrıca 1946'da çok partili sisteme geçildikten sonra, vatanın koruyucusu kültü ile yetiştirilen subayların/generallerin rejimin tehlikede olduğu gerekçesiyle, yasama ve yürütme üzerinde kurdukları baskı ve denetim, 1971'e kadar Türkiye'de 68 kuşağı olarak tanımlanan neslin eyleme dönüştürdüğü sol düşünce akımının yarattığı istikrarsızlık ile üniversitelerde yine sol ağırlıklı eylemlerin artması ve buna mukabil sağ görüş gruplarının da karşı eylemleri ele alınmıştır.

Daha sonra sol düşünce ideologlarının devlet yönetimini ele geçirmenin yolunun orduda örgütlenmeden geçtiği tezi kapsamında 9 Mart 1971'de yapılması planlanan sol - Kemalist ağırlıklı askeri bir darbenin yine ordu içinde önlenmesi, buna rağmen 12 Mart 1971'de Hükümete Askeri Muhtıra verilerek hükümetin düşürülmesi ile başlayan Türk siyasi hayatındaki istikrarsızlık, 1973'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi için sivil-asker rekabeti, Yeni Cumhurbaşkanı'nun seçilmesi, son olarak da 1973 seçimleri, kronolojik sırayla; olayların içinde yer alanların anıları, telif-tetkik eserler, akademik yayınlar, dönemim günlük gazeteleri, TBMM tutanakları ve Resmi Gazetelerden faydalanarak hazırlanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 30.04.2023

Accepted: 14.07.2023

ABSTRACT

In this study; Considering the reasons why the military coup of May 27, 1960 interrupted Turkish democracy and paved the way for subsequent military coups, the reasons for the long-term predominance of soldiers among the

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: y.erturk.65@gmail.com

Atif: Ertürk, Y. (2023). Türkiye'nin Demokratik İnkişafında 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının Meydana Getirdiği Tahribat, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2022, 3(1), 1-27.

Keywords: Military Coup, 12 March 1971 Memorandum, Democracy

decision makers in our country, where the army-nation tradition is very strong, in this context, the cadre who founded the Republic never had in mind. Although it is not based on a 'militarist' state structure, the main reasons for the coup culture that developed in our country were examined.

Subsequently, after the transition to the multi-party system in 1946, the pressure and control of the officers/generals, who were trained with the cult of the protector of the homeland, on the legislature and executive, on the grounds that the regime was in danger, until 1971, the generation that was defined as the 68th generation in Turkey and in the world, was a liberal, liberal. The instability created by the leftist movement of thought, the increase in left-based actions in universities, and the counter-actions of right-wing groups are discussed.

Later, within the scope of the leftist thought ideologists' thesis that the way to take over the state Later, within the scope of leftist thought ideologists' thesis that the way to seize the state administration is through organization in the army, a left-Kemalist-based military coup planned to be held on March 9, 1971 was again prevented within the army, despite this, the Turkish government, which started with the overthrow of the government by giving a Military Memorandum on March 12, 1971. instability in his political life, civil-military rivalry for the 1973 Presidential election, election of the new President, and finally the 1973 elections, in chronological order; Memoirs of those who took part in the events, copyright-reviewed works, academic publications, daily newspapers of the period, Parliamentary minutes and Official Gazettes.

1. Giriş

Bu çalışma hazırlanırken; 12 Mart 1971 Muhtırası öncesinde, Muhtıra sırasında ve müteakip dönemde, Muhtıradan imzası olan dönemin Hava Kuvvetleri komutanı Muhsin Batur'un anıları, Muhtıradan hemen sonra Başbakan olarak görevlendirilen Nihat Erim'in hatıratı, Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş'un anıları, İsmet İnönü'nün 'Defterler', Süleyman Demirel'in mülakatı, İhsan Sabri Çağlangil'in mülakatı, Cemal Madanoğlu'nun anıları, Doğan Avcıoğlu'nun 'Türkiye'nin Düzeni' eseri, Sıkıyönetim Mahkemelerinde görevli Baki Tuğ'un eseri karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca dönemin önemli gazetecilerin analizleri, telif-tetkik eserler, remi gazeteler, günlük gazeteler, vakıf ve sendika yayınları ile akademik; tezler, makaleler ve tebliğler ayrıntılı olarak taranarak hazırlanmıştır.

Etimolojik olarak Yunan diline dayanan "Demokrasi" sözcüğü, halk anlamına gelen "demos" ve iktidar anlamına gelen "kratos" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Demokrasi halkın temsil yetkisi verdiği temsilciler aracılığıyla yönetime katılması durumudur. Elbette bütün ülkeler için tek model bir kalıp demokrasinin bulunmadığı açıktır. Bunun belki de en geçerli nedeni,

özgürlüğü idealize eden bir yönetim biçiminin kendi doğasından kaynaklanan esnekliktir. Bu nedenle, "anayasal kaidelerle güvence altına alınmış olan demokratik sistemlerin, ordu içerisindeki hiyerarşinin gücüyle veya ordu içerisindeki hiyerarşinin dışına çıkmış bir kliğin etkinliği çerçevesinde, ortadan kaldırılması durumuna askeri darbe denilmektedir". Türk demokrasi tarihine bakıldığında, asker - sivil ilişkilerinin aynı zamanda bir darbeler tarihi olduğu görülmektedir (Başaran, 2016: 114).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde reformları tasarlayıp uygulayanların ordu mensupları olduğu görülmektedir (Karpaz, 2011: 223). Türkiye ve Pakistan'ın 2. Cumhuriyet anayasaları bu reformcu subayların yakın gözetimi altına hazırlanmıştır. Ellerinde fazla bir yetki bırakmamalarına rağmen bu subaylar kendilerinin yeni rejimin koruyucuları olarak görmeye devam etmişlerdir. Ortadoğu'da modernleşen ordulara ait subayların ülkelerini modern dünyanın bir parçası yapmak isteyen modern kimseler olduklarını ileri sürenlerin, bu ülkelerdeki sosyal bölünmeleri ve toplumun doğal inkişafını yeterince algılayamadıkları anlaşılmaktadır (Hurewitz, 1969: 440).

Türk ordusu, elbette milletin içinden çıkan bir halk ordusu olarak bu milletin öz savunma gücüdür; ancak eğitim devrimini gerçekleştirmiş, Atatürk modernleşmesini yaşamış bir Türkiye’de, toplumun tek aydın sınıfı askeri sınıf değildir (Başaran, 2016: 122). Bu tespite rağmen ordunun eğitim sisteminde çok uzun yıllar yerleşik hale gelen aydın sınıfın ana temsilcileri oldukları ve modern yeni rejimin ancak kendilerince korunabileceği kültü, onları devamlı devlet yönetiminde etkin olmaya ve halkı yönlendirmeye iten temel dinamik olmuştur. Esasen halkın da bozulan huzur ortamının veya siyasetlerin çekişmesinin askerler tarafından düzeltileceği yönünde temel bir inanışının da olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kısaca bahsettiğimiz bu paradigmlar, orduyu, devlet yönetimine sık sık müdahaleye teşvik etmiştir. Darbe teşebbüsleri alt rütbelere doğu da yayıldıkça ülke demokrasisi için bir tehdide dönüşmüş ve ayrıca darbecilerin kendi içinde gerek ideolojik gerekse rol kapma mücadelesine de sahne olmuştur.

1860’larda başlayan ‘Genç Osmanlılar’ hareketi ile yeni bir asker ve sivil aydın sınıf ortaya çıkarak devleti kurtarmayı amaç edinmiştir. Bu amaç kapsamında, uluslaşma sürecinin başarılması ve korunması safhalarında da kendilerini sorumlu hissetmişlerdir. Halkın ise toplumsal değişikliklerde etkin rol oynamasına müsaade edilmemiş, halk olayları soyut düşünce çerçevesinde algılanmış ve karşılaştığı günlük sorunları da pragmatik açıdan değerlendirilmiştir. Halkın politik partilere ve politik örgütlere bağnazca bağlanmaması da söz konusu durumda etkili olmuştur (Kayalı, 2015: 202).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Albay Talat Aydemir’in darbe girişimleri henüz emekleme safhasında olan demokrasimizde derin oluklar açtıktan sonra, siyasi partilerin, halkın tercih ve iradesinin göre iktidar olmaları ancak ordunun gölgesinde direkt veya indirekt yollardan, generallerin desteğine bağımlı hale gelmiştir. 1960 Darbesi ve 61 Anayasası ile ordu, devlet içinde yasal durumu itibarıyla son derece güçlü bir konum elde etmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı (MSB) yerine doğrudan Başbakanla bağlanmış, ayrıca Yüksek Askeri Şura oluşturularak, siyasetlerin ve hükümetin üzerinde generallerin ağırlıkta olduğu ve gerektiğinde hükümetleri iş başından uzaklaştıracağı bir yapı kurulmuştur. Bununla birlikte, TSK İç Hizmet Kanunu 9 Ocak 1961 Tarih ve 10702 Sayılı Resmi Gazete yayımlandıktan sonra, bu kanunun 35. Maddesi; “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*” şeklinde düzenlenerek, sonraki darbeciler için yasal zemin oluşturmuştur.

1924 Anayasası’nda Genelkurmay Başkanlığı MSB’ye bağlıyken, 1961 Anayasası ile bu uygulamaya son verilmiştir. Anayasa’nın 110. maddesiyle barış ve savaş ayırımı yapılmaksızın Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlerin komutanı kabul edilerek, görev ve yetkilerinden dolayı başbakanı karşı sorumlu kılınmıştır. Maddede ayrıca atanma usulü de değiştirilerek Genelkurmay Başkanı’nın Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine cumhurbaşkanınca atanması öngörülmüştür. Bu düzenleme karşısında 5398 sayılı MSB’nin Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun uygulanabilir olmaktan çıktığından, 1966 yılında Anayasa Mahkemesi, bu kanunun 1, 2 ve 3. maddelerini Anayasa’nın 110. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir. Bu konuda yaşanan boşluk 1970 yılında çıkarılan 1324 ve 1325 sayılı kanunlarla doldurulmuştur (RG, 1970: 13572). 1324 sayılı Genelkurmay Başkanı’nın Görev ve Yetkilerine Ait Kanun’la genelkurmay başkanı tanınan yetkilerle, kurum üzerinden özerklik kazanmıştır. Bu kanunla verilen yetkilerle, Genelkurmay Başkanı savunma politikalarını belirlemede, askerî bütçe hazırlamada, istihbarat toplamada, iç güvenlikte ve terfilerde bağımsız ve özerk davranma durumuna kavuşmuştur. Ayrıca Genelkurmay Başkanı’na devletin diğer kurumlarıyla doğrudan yazışma yetkisi de verildi. Genelkurmay Başkanı’nın görev ve yetkileri ile atanma şekli onu ve genelkurmay başkanlığı kurumunu Anayasal Parlamenter sistemin dışına ve üç erkten daha üstün bir

konuma yerleştirmiştir. Alfred de Vigny'nin (2003: 23) Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü isimle esrinde işaret ettiği gibi; *“ordu, ulus içinde bir ulustur; bu da zamanımızın gibi kusurudur.”*

Böylece askerın vesayetına giden yol da açılarak, 1325 sayılı MSB Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun'la da yukarıda sözünü ettiğimiz yetkiler bakanlıktan alınıp genelkurmay başkanına verilerek, bakanlık sadece asker alma ve lojistik destek sağlama ile görevlendirildi ve içi boşaltıldı. Zaten bu kanunla ismindeki yetki kelimesi kaldırıldığı için bakanlık göstermelik bir siyasî organ haline getirildi (Kardaş, 2009: 9).

Türkiye'de ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüzyıllık tarihi ve cumhuriyet dönemi boyunca varlığını kesintisiz biçimde sürdürebilmiş olan tek kurumdur (Karpas, 2011: 223). Bu tespitten hareketle Türkiye de en büyük kurumsal yapı içinde görevli generaller, üst yargı, sermayenin büyük karteli ve üst bürokrasi (özellikle MİT, İçişleri ve Dışişleri bürokrasisi), 1960 darbesinden gereken dersleri çıkarmıştır. Her ne kadar 1960 darbesi ile istenmeyen Demokrat Parti yönetimden uzaklaştırılmış olsa da, darbenin kontrol dışına çıkma olasılığı, darbeci sayısının fazlalığı ve kontrol edilemez genç rütbelerdeki subayların rolü ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Bu handikabı ortadan kaldırmak için öncelikle Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kurulmuştur (TBMM, Sayı 280). OYAK'ın kuruluş amacı ve tüzüğü itibarıyla generallere önemli avantajlar sağlamıştır.

1960-1970 arasını türlü sıkıntılarla geçiren ve sık sık darbe tehlikesi ile karşılaşan sivil irade, 1962 ve 1963 Talat Aydemir darbe girişimlerini hükümetin başında İnönü'nün olmasıyla atlatmış ama 1965'den sonra Demokrat Parti'nin devamı olarak algılanan Adalet Partisi, askerın vesayetini kabullenerek hükümette kalabilmiştir. Bunu en önemli emaresi, Cumhurbaşkanlığı'na hiçbir sivil düşünmeden dönemin etkili generali Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın dikensiz gül bahçesinden çıkararak bu makama getirilmesidir. Darbecileri kışlaya sokmanın yolunun Cumhurbaşkanlığı'nın bir

dört yıldız generale verilmesinden geçtiği açıktır. Cemal Gürsel'den başlayarak Genelkurmay Başkanlığı'ndan sonraki makamın Çankaya Köşkü olması, birçok dört yıldızlı generalin hayalini süslemiştir. 28 Şubatın kudretli paşası Çevik Bir'de bu hayale kapılmış ama şansızlığı yanlış bir dönemde bunu istemiş olmasıdır.

Kısacası, 1960 darbesinden sonra yapılan yasal düzenlemelerle, darbecilikte ana rolü generallerin üslenmesiyle orduda yeni dinamikler ortaya çıkmıştır. Artık siyasiler, dört yıldızlı generallerin yapacağı veya yapmayacağı darbe ve müdahalelere angaje olmak zorunda kalacaklardır. Bunlardan ilki 12 Mart 1971 Muhtırasıdır. Aslında bunun görülmeyen sebeplerinden biri de, boşalacak Cumhurbaşkanlığı makamına mevcut dört yıldız generallerden birinin getirilmeme olasılığıdır.

Bu dönemi Hurewitz (1969: 228) şöyle ifade eder; *“Türkiye'deki yarı asker rejim böylece iki yönlü bir faaliyet gösterirken, subaylar, güdümü gerektiren, rekabete dayalı bir siyasal rejimin meydana getirilmesini uygun görmüş ve Yüksek Askeri Şura da güdümü üstlenmiştir. Askerlerin işin içinde bulunması aynı zamanda muhalif subaylardan gelmesi muhtemel fırsatlara karşı 2. Cumhuriyet kurulmuştur. Ancak 1962 ve 1963 askeri darbe teşebbüsü nedeniyle zaman geçtikçe başlangıçtaki amaçlar da giderek karanlığa gömülmüştür.”*

2. 1968-1971 Dönemi

Ordunun muhtırası üzerine meşru iktidarın apar topar çekilmek zorunda bırakıldığı ve parlamenter sistemin fonksiyonlarının birdenbire geniş ölçüde daraltıldığı; bütün siyasî, idari ve hukukî yapıların bünyesini allak bulak eden uygulamaların böylesine baş döndürücü hızla peş peşe sıralandığı; soygun, patlama, adam kaçırma olaylarının bir türlü arkasının kesilmediği ve toplumun hemen her kesimini etkileyen bir bunalım kasırgasının ülke çapında, dalga dalga yayıldığı 12 Mart ortamına Türkiye nasıl sürüklendi? (Eroğlu, 1974: 30).

1968'de ABD Başkanı seçilen Nixon, Başbakan Demirel'e özel ve çok gizli bir

mektup göndererek; “Türkiye’de afyon üretiminin yasaklanmasını” istemiştir. Demirel bu mektuba gereken cevabı vererek, ABD’nin isteğine paralel bir davranışta bulunmayınca, ABD’de düğmeye basılmış ve CIA Demirel Hükümetini düşürmek için ağını örmeye başlamıştır (Cem, 1977: 44). ABD’nin Demirel’i gözden çıkarmasına rağmen 12 Ekim 1969’da yapılan genel seçimlerde Demirel’in Adalet Partisi %46,5 oy oranı ile 256 milletvekilliği kazanarak tek başına iktidar olmuştur. CHP %27,4 ile 143 milletvekili, GP-MP-MHP-TİP-YTP ise toplam 38 milletvekili kazanmıştır. Seçimlere katılım %64,3 ile oldukça düşük kalmıştır (Günel, 2009: 209; Karpat, 2011: 266). Bu arada Demirel’in ikinci iktidar döneminde 68 gençlik hareketinin yarattığı dalga Türkiye’ye ulaşmıştır. Türkiye’de 1960’da nüfusun %25’i kentlerde yaşarken bu oran 1970’de %33’e yükselmiş ve büyük kentlerin çeperlerinde denetimsiz varoşlar oluşmuştur (Gevgilili, 1973: 84). Daha iyi bir yaşam kurmak için köylerden kentlere yapılan bu düzensiz göç, beraberinde sosyoekonomik büyük sorunları da birlikte getirmiştir. Türkiye’deki kentleşme süreci kentin çekiciliğinden daha çok kırsal kesimin iticiliğinden kaynaklanmıştır (Köylü, 2016: 168). İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi şehirlerin hızla büyüyen gecekondu mahallelerindeki altyapılar sağlıklı oluşturamamış ve bu alanların merkez ile bağları son derece sınırlı kalmıştır. Bu periferiler aynı zamanda her türlü siyasal aşırılığın karşılık bulduğu bir zemine dönüşmüştür. Bu zemini en çok istismar eden ise sol düşünce olmuştur (Köylü, 2016: 169).

Ekonomide ise, 1970’lerin başında döviz %66.6 oranında devalüe edilmesine rağmen alınan istikrar kararları ile ülke dört yıllık sürede içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan önemli derecede kurtulmuştur. Oluşan kur farkı ile gelen işçi dövizini ülkenin döviz rezervlerini doldurmuş ve dış açık kısa sürede kapatılmıştır. (Yıldırım, 2021: 53) Ancak köylerin tedricen boşaltılarak büyük kentlere yapılan yoğun göç beraberinde işsizliği de getirmiştir. Türk sanayisi ve hizmet sektörü bu yoğun nüfusu istihdam edemediğinden, işsizlik ve geçim sıkıntısı

kaçınılmaz olarak hükümetlerin karşısına büyük bir sorun olarak çıkmıştır. Çalışan işçilerin de az ücret alması grevleri tetiklemiş ve büyük şehirlerde sosyal dalgalanmalar meydana gelmiştir.

Artan iç karışıklıklara rağmen iktidardaki AP, Türkiye’nin en büyük ekonomik büyümesini gerçekleştirmiştir. Boğaziçi Köprüsü, Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri ve Keban Barajı gibi büyük yatırımlara imza atılmış, enflasyon %5, kalkınma hızı da %7 dolaylarında seyretmiştir. Bu kalkınma hızı ile Japonya’dan sonra petrol ülkeleri dışında, dünyanın en yüksek ikinci kalkınma hızı olarak tarihe geçmiştir (Öner, 2016: 103).

1968 yılı içerisinde dünyada gelişen öğrenci olayları Türkiye’de de eğitim şartlarının ve iş bulma imkânlarının iyileştirilmesi gibi taleplerle ve “sağ sol yok, boykot var” sloganı ile başlamış, süreç içerisinde antiemperyalist ve anti Amerikancılığa bürünmüştür. Kısa süre içerisinde ortaya çıkan devrimin nasıl gerçekleştirileceği tartışması TİP, Yön/Devrim dergileri ve Milli Demokratik Devrim (MDD) çevrelerinde önce fikri ayrılığı sonra ise silahlı mücadeleyi getirecek bunun karşısına gelen ülkü ocakları vb. sağ örgütlenmeler de ülkede kaos ortamı doğuracaktır (Karataş, 2016: 145-146). Bu kaos ortamının oluşmasında militanlaşan sol’un yanında sağ’ın da sol ile aynı hızla militanlaşmaya başlamasıyla artık küçük sürtüşmeler yerini silahlı çatışmaya bırakmıştır.

Sol ideologların, devrim yoluyla yönetimin ele geçirilmesi ve sosyalist bir düzen içerisinde ülkenin yönetilmesi hedefiyle hareketlendirdiği üniversitelerdeki marjinal sol gruplar, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) adı altında örgütlendiler (Günel, 2009: 211). Bu gruplar, üniversitelerde; üniversite işgalleri, 6. Filo’nun protestosu ve polisle çatışma eylemlerini tırmandırmaya başladı. 6 Ocak 1969’da, Orta Doğu Teknik Üniversitesi’ni (ODTÜ) ziyaret eden ABD Büyükelçisi Robert W. Komer’in arabasının yakılmasıyla olaya karışan öğrenciler tutuklandı ve üniversite bir ay süreyle kapatıldı (Eroğlu, 1974: 32;). Ancak Danıştay ODTÜ’nün kapatılma kararını iptal etti (Alper, 2018: 347). ODTÜ

sol hareketin bir anlamda Ankara'daki kalesi haline geldi. Tırmanan olaylarda isimi çok sıkça geçen sol gençliğin liderlerinden biri de Deniz Gezmiş'ti. 6 Nisan 1969'da Ankara Hukuk Fakültesi'ne de Molotof kokteyli atıldı, 10 öğrenci yaralandı ve fakülte on gün süreyle kapatıldı (Arcayürek, 1985: 224).

Türkiye'de sol yükselirken Adalet Partisi Hükümeti de esas olarak 1967-68 döneminde milliyetçi gençlik gruplarının ve derneklerinin kurulmasını teşvik ederek sol ile kavgayı başlattı. Bu kavga, dolaylı olarak Cumhuriyet Halk Partisi ile bir savaş demektir. Adalet Partisi, devletin ve hükümetin otoritesine ve bütünlüğüne yönelen sol tehditleri bastırmak için elinin altında bulunan yasal olanakları kullanmamıştı. Zira devlet otoritesini kullandığı takdirde CHP'nin bunu gençliğe karşı kullanılan anayasa aykırı bir eylem olarak nitelenmesinden çekindi (Karpuz, 2011: 265). Ayrıca CHP ve Kemalist bürokrasi, AP'nin öğrenci hareketlerini tümüyle bastırmasına hiç destek vermedi. Onlara göre, AP, yeni anayasanın ilerici maddelerini yürürlükten kaldırmak için doğru zamanı bekleyen intikamcı bir partiydi (Alper, 2018: 342).

Kamuoyunda da sol öğrenci hareketlerine tahammülü giderek azalmaya başladı. O günlerdeki birçok gazete sola karşı blok haber yapmıştı. 13 Şubat 1969 tarihli Bugün Gazetesi; "Anarşistler Beyazıt Kulesine Kızıl Bayrak Astılar, Milletın Sabrı Tükenmez Üzere" başlığı ile çıkmıştı. 15 Şubat 1969 tarihi Bugün Gazetesinde; "Kızılıarı Boğma Vakti Geldi" manşeti ile yayınlanmıştı. 16 Şubat tarihli Son Havadis Gazetesinin başyazarı Mehmet Şevki Eygi makalesinin başlığında sağ gruplara ve inançlı kesime hitaben; "Cihat'a Hazır Olunuz" demişti. 15 Şubat'ta İzmir ve Trabzon'da 6. Filo'nun Türkiye ziyareti protesto edildi. Ertesi gün de İstanbul'da 6. Filo protestosunda Sultanahmet'ten Taksim'e yürüyen sol gruplara polis müdahale etti, sol gruplarla sağ gruplar arasında da sürtüşme çıktı ve olaylarda, biri sağ görüşlü diğeri sol görüşlü iki kişi öldü ve 100 kişi de yaralandı. 17 Şubat 1969'da çıkan gazeteler olayları; "Kanlı Pazar" manşeti ile yayınladılar ("Gazeteler İlgili Haber," Manşet, 1969). Bu gelişmeler üzerine

ABD yönetimi, 28 Şubat'ta 6. Filo'nun Türkiye ziyaretini iptal etti.

Yine 1969'da Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından Başbakan Demirel'e verilen bir raporda, "Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın bir darbeyle yönetime el koymaya hazırlandığı" yönündeydi. Zaten Tural'ın davranışlarında da bunun emareleri görülmekteydi. MİT Müsteşarı Fuat Doğu aynı raporu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da vermiş ve Sunay'ın desteğiyle hükümet, Tural'ı kızığa çekerek darbe önlenmiştir (Arcayürek, 2007: 195-197).

1969 yılının sonraki aylarında öğrenci olaylarının sayısı ve şiddeti artmaya devam etti. 1969 sonbaharında dört solcu öğrenci öldürüldü. (Alper, 2018: 343). Sol ideologlar ile öğrenci liderleri, Türkiye İşçi Partisi tarafından ifade edilen demokratik yoldan sosyalizme ulaşma hedefine, "Türkiye yeterince sanayileşmediğinden ve sınıf bilinci gelişmediğinden, demokratik yoldan sosyalizmi beklemek ütopyadır" denmişti (Günel, 2009: 311). Bu nedenle siyasal iktidarın tepeden inme ele geçirilmesi amaçlanmıştı. Bu amaca ulaşmak için sol gruplar ordu içinde de örgütlenerek, askeri bir darbe ile ülkeye sosyalist bir yönetim getirmeyi düşünmüşlerdi. TİP'i dışarıdan Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları temsil ederken, Doğan Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" (Avcıoğlu, 1996) adlı kitabı subaylar tarafından da çok okunur hale gelmişti (Batur, 1985: 139). Öğrenci gençliğinin büyük çoğunluğuna hâkim olan bu grupların temel sloganlarından biri, "Ordu Gençlik Elele, Milli Cephe" olmuştu (Bozkur, 2018: 215). İş ve eğitim çevreleri ise gençlere yeterli yer açamazken hızlı bir nüfus artışı yaşanmaktaydı. Gereğinden kalabalık okullar ve üniversiteler hem sol hem de sağ için militan bulma yerleri olarak idealdi ve bu gençler 12 Mart 1971 askeri müdahalesine yol açan istikrarsızlığın meydana gelmesinde hayati bir rol oynamışlardır (Ahmet, 2006: 163).

Ülkedeki iç karışıklık artarak devam ederken 1969 yılının başından itibaren ordu, hem Adalet Partisi iktidarından, hem de yapılmak istenen "Yassıada mahkûmlarının siyasî

hakların iadesi" içerikli anayasa değişikliğinden rahatsız olmuştu. 14 Mayıs 1969'da Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, generaller ile birlikte Alay ve Tabur Komutanlarını da dahil ederek geniş bir toplantı düzenledi. Bu toplantı sonrasında duyulan rahatsızlıklar mektupla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye bildirildi (Batur, 1985: 202). Tağmaç'ın 16 Mayıs'ta Başbakan Demirel'e de gönderdiği mektubun içeriğinin özeti şöyledir; "son siyasi faaliyetlerden dolayı yapılan tahrik edici ve aktif politikaya sürükleyici mahiyet taşıyan beyanlardan üzüntü duymaktayız. TSK kendisine tevcih edilen görevleri içerisindedir." (Uraz, 1970: 45-51). Aynı gün İnönü'de Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada "ordu içinde huzursuzluğun büsbütün arttığını" söyledi (Meclis Tutanak Dergisi, 1969: 439-465). Çankaya-Hükümet-Genelkurmay-Parlamento-muhalefet beşgeni çevresinde hem her saat başı yeni bir olay, ihtilale, yönetime müdahaleye doğru kayan önemli saatler yaşanıyordu (Arcayürek, 1985: 291). Ertesi gün Alman basınından *Die Welt*; "Türkiye'de bir krizin politik emareleri", *Frankfurter Allgemeine Zeitung* "Türk Ordusu Devlet Başkanı'nın müdahalesini talep etti", İngiliz Basınından *Times*; "Türk Silahlı Kuvvetleri Cumhurbaşkanı'nı ikaz etti", *Guadian*, "Türk generaller geniş ölçüde siyasi değişiklikler talep ediyorlar" ve Fransız basınından *La Figaro*; "Demirel'e atfedilen suç nedir?" makaleleri yayınlamıştı (Batur, 1985: 204-205). Neyse ki İnönü'nün müdahalesiyle bu kriz atlatıldı.²

Hurewitz (1969: 231) ise 1969 yılının çalkantılarını şöyle yazmıştır; "Yüksek Askeri Şura (YAŞ), herhalde Menderes ruhunun canlandırılmasından çok intikam alma girişiminden korkmuştur. Bundan başka subaylar genellikle kentli aydın zümreyi eşit tutmaya ve köylüleri (köyden gelip kentte

büyümekte olan yarı kentli kütteleler dahil), girişimcileri ve dini tutucuların temsilcilerini hakir görmeye devam etmişlerdir."

1970 gelindiğinde ülkedeki olaylarının dozu biraz daha artarken; ölü sayısı çoğaldı, yabancı ülkelerin büyükelçilikleri işgal edildi, bombalama olayları meydana geldi ve sık sık soygunlar yapıldı (Alper, 2018: 343). Batı ülkelerinin Türkiye'deki personel ve temsilcilerine karşı da eylemler başladı. Solun artan eylemleri ve genişleyen tabanını dengelemek için sağ gruplarda devlet desteğiyle örgütlendiler. Bu noktada polis ile sol çatışması yanında, sağ ve sol gruplar arasında da çatışma başladı. Sol düşünce, öğrenciler dışında işçiler arasında da örgütlenmeye önem vermekteydi.

Başbakan Demirel toplum olaylarını denetim altına almak için "Toplum Polisi" kurulmasını istiyordu. Askeri çevrelerde bunu "orduya alternatif" biçiminde yorumluyor ve karşı çıkıyorlardı. 1970 yılı Ocak ayında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısına Demirel'in yüzüne karşı, 1960'da henüz Albay rütbesindeyken Eskişehir'de Başbakan Adnan Menderesi tutuklayanlar arasındaki Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur³, 16 sayfalık muhtıra niteliğinde "işler iyi gitmiyor, dertlere çare bulunamadı vs" şeklindeki TSK'nin isteklerini okudu (Arcayürek, 1985: 261). Demirel metni istediğinde, Batur; "düşüncelerim devlet arşivine girmiştir, oradan alabilirsiniz" (Kemal, 1974: 18-19) cevabı oldukça rijit ve aşağılayıcıydı. Ancak Batur anılarında bunu inkar ederek, metni isteyen Başbakan'a "tabi efendim" dediğini ve bir kopyasını verdiğini yazmıştır (Batur, 1985: 1545). Aynı toplantıda Genelkurmay Başkanı Tağmaç da; "Ne yapacaksınız yapın! Bütün tedbirleri alın! Anarşiyi bir an önce dursun. Memleketin bu sarsıntıya daha fazla tahammülü yok. Ordunu da tahammülü kalmadı" dedi (Erim, 2018: 186; Kemal, 1974: 50). 12 Mart öncesinde gerek Başbakan,

² Nadir Nadi, "Uzun yıllar Cumhuriyet Gazetesi başyazarlığı yaptı. 25 Mayıs 1970 tarihli köşe yazısının başlığı 'Yaşasın Paşa!' yazısında, Demokrat Parti veya 1960 darbecilerinin siyasi yasaklılarına haklarının iadesiyle ilgili İsmet İnönü'nün söyledikleri şöyleydi; 'Ne Yapalım Demokratlara bu hakların tanınması için gerekli Anayasa değişikliğini kabul etmeseydik, AP konuyu seçim kampanyası boyunca işleyecek fazla oy toplayacaktı. Buna engel olmak, ellerinden bu kozu almak amacıyla bizde onlara katıldık' şeklinde yazmıştı (Nadi, 1971: 496)

³ "1968'de Hava Kuvvetleri Komutanlığı için Cemal Tural'ın teklif ettiği Muhsin Batur'a, İrfan Tansel karşı çıkmış ve Başbakan Demirel'de uygun görmemişti. Ancak 1969'da iç çekişmelerden dolayı Batur'un önü açılmıştır." (Batur, 1985: 136)

gerekse de Genelkurmay Başkanı demokrasilerde ordunun yönetime müdahale etmemesi lazım geldiğini defalarca belirtmişlerse de, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un muhtıralarından da anlaşılacağı üzere, ordunun yönetime dönük eleştirileri gelenekselleşmişti (Kayalı, 2015: 187).

12 Şubat 1967'de; "Emperyalizmin, devletimizin ve milletimizin hayatına yeniden kastetme çabalarının arttığı ve bir avuç aracının, kapkaççının ve sömürücünün bu çabalara katıldığını gören bizler, Büyük Atatürk'ün 1921'de ilan ettiği gibi 'biz mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı' savaşmaya ant içmiş sendikacılarız" cümleleriyle kendini tanımlayan Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK) kuruldu (Sülek, 1975: 141; Özdemir, 1995: 315; Ahmet, 2006: 162). DİSK'in sendika önderliği büyük bir ağırlıkta TİP'in kurucusu ya da yöneticisi ve taraftarı sendika önderlerinden oluşuyordu (Zileli, 2000: 392). İşçiler arasında üye sayısını giderek arttıran DİSK, daha çok ses getiren marjinal grevlere girişti ve geri adım da atmadı. Bu yönüyle inatçı eylem tipini benimseyen DİSK ve 70 bağımsız sendikanın direnmesiyle, çalışma yaşamını ve temel sendikalar mevzuatını düzenleyen 274 sayılı İş Yasası ile 275 sayılı Sendikalar Yasası'nda değişiklik yapan tasarı, TBMM'den geçip 11 Haziran 1970'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından onaylanarak 12 Ağustos 1970'de Resmi Gazete de yayınlanınca⁴, sendikalar harekete geçti. Yapılan değişiklik, işçilerin sendika seçme özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlamakta, sendika değiştirmeyi güçleştirmekteydi. DİSK'in çağrısıyla, tarihe '15-16 Haziran 1970 Olayları' olarak geçen grev dalgası, İstanbul ve Kocaeli'nde Türk politikasının hassas dengelerini etkiledi (Özdemir, 1995: 316; Gevgilili, 1973: 128-129; Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1970).

Grev dalgasının büyümesi üzerine kolluk kuvvetleri müdahale etti ve çıkan olaylarda iki işçi, bir polis ve bir esnaf hayatını kaybetti ("Gazeteler İlgili Haber," Manşet, 1970;

Ahmet, 2006: 164). 16 Haziran'da; Ankara, Adana, Bursa ve İzmir'de de küçük çaplı olaylar yaşandı. Bu olaylara Türk-İş ve DİSK'ten işçiler katıldı ve böylece 12 Mart öncesinin en büyük kitle eylemi meydana gelirken, sloganlarından biride "işçi-ordu elele" oldu (Kayalı, 2015: 159-162). Olayları "ihtilal provası" şeklinde değerlendiren dönemin Adalet Partisi iktidarı, 17 Haziran 1970'de İstanbul ve Kocaeli'nde bir ay için sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı ("Gazetelerde İlgili Haber," Sürmanşet, 1970).

17 Haziran 1970 tarihli Cumhuriyet Gazetesinin manşet haberi şöyleydi; "Gece sokağa çıkma yasağı kondu ve TBMM sıkıyönetimi onadı." İnönü; "İşçinin hiç haklı tarafı yok mudur?" demesine rağmen 21 sendikacı tutuklandı (Özdemir, 1995:316). Başbakan Demirel ise, bu kadar liberal ve özgürlükçü bir anayasa ile ülkenin yönetilemeyeceğinden yakınarak, anayasanın değiştirilerek daha otoriter yapılması gerektiğini öne sürdü (Ahmet, 2006: 164).

Sokaklarda bunlar olurken siyasette ise; 1961 Anayasası'nın sağladığı daha özgür imkânlar ile Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'ndeki anlaşmazlık yüzünden İstanbul ve İzmir'deki büyük sermayeye karşı Anadolu'daki orta ölçeli tüccarlar, 26 Ocak 1970'de Prof. Dr. Necmettin Erbakan başkanlığında Milli Nizam Partisi'ni kurdular (Gevgilili, 1973: 113-114). Büyük sermaye ve tarım burjuvazisine dayanan, laisizme görecelide olsa uyumlu görünen AP'nin aksine MNP, dini değerleri ve Anadolu Sermayesinin sesini ön plana çıkararak yeni siyasi yapılanması büyüme adaydı. 1961'de kurulan TİP'de öğrenci ve işçi kesiminde yönetimi rahatsız edecek kadar genişlemiş, özellikle İstanbul Üniversitesinde işgal eylemi yapabilecek tabana sahip olmuştu. Sağ görüşten Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni, Milliyetçi Hareket Partisine dönüştüren başta Alpaslan Türkeş ve 14'lerin bir kısmı, bu partiyi komünizme karşı örgütleyerek dinamik bir güç haline getirmeye girişmişlerdi.

⁴ Resmi Gazete, "274 sayılı Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 31 inci maddesine bir bend ile bu kanuna 3 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun", Sayı 13577, 12 Ağustos 1970.

Özellikle ordunun emperyalizme ve feodalizme karşı mücadele edebileceğine inanan sol eğilimli Fikir Kulüpleri Federasyonu⁵ içindeki bir grup, 27 Mayıs 1960 darbesinde olduğu gibi üniversitelerde başlayan bir hareketin, yeni bir ordu müdahalesine uygun ortam oluşturacağını daha baştan kabul etmişlerdi (Belge, 1983: 810). Bu saikle sol gruplar tedrici olarak olayların dozunu artırdılar. Karşı cephede ise sistemin devamını savunan sağ gruplar, sol gruplara aynı hızla cevap verecek örgütlenmelerini genişletmeye başladılar. Özellikle Türkiye'nin Milliyetçi-Ülkücü gençliği giderek sola karşı radikalleşmekte ve sağ gruplar ile devleti eleştiren her kesime saldırmaktaydı. İslami söylemi olan MNP'nin Milli Türk Talebe Birliği, Nur Cemaati gibi gruplar ise daha ılıman hareketlerin içindeydi. Adeta bir büyük senaristin kurgusu aşama aşama sahneye konmuştu. İktidardaki AP içinde de tansiyon giderek yükselmekteydi. Celal Bayar'ın teşviki ile Ferruh Bozbeyle ve 41 milletvekili AP'den istifa ederek 13 Kasım 1970'de yeniden Demokratik Partiyi kurdular (Günel, 2009: 211). AP iktidarı, içerdeki siyasi çatışmalara çözüm bulamamanın yanında bir de partiden kopmalarla giderek kan kaybediyordu.

Muhtıradan bir hafta önce, tarihler 4 Mart 1971'i gösterdiğinde Ankara Balgat'taki Tuslog'da görevli 4 Amerikan askeri Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın içinde bulunduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından kaçırıldı. Gece 01.30 sıralarında gerçekleştirilen bu eylem başkenti sarsarken, Deniz Gezmiş ve arkadaşları 400 bin Dolar fidye istemiş, aksi halde ABD'li askerleri kurşuna dizeceklerini söylemişlerdi (Prim ve Arabacıoğlu, 2013; Alper, 2018: 401).

Rehineleri kurtarmak için sabaha doğru tam donanımlı binlerce asker ve polis ODTÜ'yü sardı. Askerler üniversiteye girip odaları aramak istemiş ama karşılarında Rektör Erdal İnönü'yü bulmuşlardı. Öğrenciler de, polisün üniversiteye girmesine izin vermeyeceklerini, sadece askerlerin girebileceğini söylemişlerdi. Öğrenciler, askeri

birliklerin başındaki albaya ile pazarlık yapacaklarını beyan edince çatışma başladı. Öğrencileri stadyumda topladıktan sonra askerler yurt binalarına girdi ve arama yaptı. Ancak herhangi bir şey bulunamadı. Bu sırada öğrenciler ve askerler arasında çıkan çatışmada bir öğrenci ve bir jandarma askeri yaşamını yitirirken 20'den fazla öğrencide yaralandı (Alper, 2018: 401). 50 dolayında öğrenci tutuklandı ve 10 öğrenci 4 yıl iki ay hapis cezasına çarptırıldı. Gezmiş ve arkadaşlarının kaçırıldıkları Amerikalılar ise daha sonra serbest bırakıldı (Prim-Arabacıoğlu, 2013). Demirel'e göre, "ODTÜ'de yapılan baskında militanların elinde ordu malı silah, elbise, cephane ve parkeler bulunmasının" bir anlamı olmalıydı. Başbakan, Cumhurbaşkanı'na açıkça "anarşi ordudaki kimi müttefiklerinden yardım görmekte ve beslenmektedir" demiş ancak bir sonuca ulaşmamıştı (Arcayürek, 1985: 348).

Oktay Pirim ve Süha Arabacıoğlu, dönemin Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Fuat Doğu'nun yıllarca özenle sakladığı belgelerini, özel notlarını ve istihbarat raporlarının incelemesinden çıkardıkları, MİT'in Türkiye'de radikal sol olarak gördüğü gruplara ilişkin şeması şöyledir;

Tablo 1. Türkiye'de Aşırı Sol Gruplar

Türkiye'de aşırı sol gruplar					
Sosyalist Kürtçüler Grubu Liderleri Tarkan Ziya Ekinci Naci Kutlay Kemal Sütker Kemal Nebioğlu Tahsin Ekinci Mendi Zana Ruşen Adlan Amaçları Bağımsız Kürt Devleti Destekçileri DDKO KDP Ayrı Ayrılar Barzani	Sindikacılar Grubu Liderleri Kemal Türkler Kemal Sütker Kemal Nebioğlu Şinasi Kaya Hilmi Güner Rıza Kuas Amaçları İşçi sınıfının mücadelesi Destekçileri DİSK Bir kısım DDKO Aşırı sol gruplar	Bağımsız Türkiye Sosyalizmi Liderleri Mehmet Ali Aybar Yaşar Kemal Samim Kocagöz Canan Bıçakçı Amaçları Emekçilerin iktidarı Destekçileri DİSK Bir kısım DDKO	Dev-Genç Liderleri Mahir Çapan Yusuf Küpeli Ertuğrul Korkucu Kazım Özdoğan Aliha Sarp Amaçları İşçi sınıfıyla halk savaşını Devrimin kuşatılması Devrim hükümeti Sosyalizme geçiş Destekçileri Tüm Dev-Genç	Sosyalist Aydınlik Çevresi Liderleri Mihri Belli Muzaffer Erdost Şevki Akış Raşit Nuri İleri Vahap Eroğlu Ahmet Say Amaçları Sosyalizm Destekçileri İşçi Birlikleri Devrimci Kadınlar Derneği	Proleter Devrimci Aydınlik Çevresi Liderleri Doğu Perinçek Ömer Özer Turgut Erdoğan Göçbâmez Şahin Albay Abdül Anıt Gün Zileli Amaçları Mao tarzı sosyalizm Destekçileri Gazı Eğitim Fikir Kulübü Ank. Hak. fak. talebe cem.

Kaynak: Prim ve Arabacıoğlu, 2013

MİT'in 1971'deki tespitlerinde, Türkiye'nin o dönemdeki sol gruplarıyla beraber, sağ grupların da geniş bir değerlendirmesini yapılmıştır. "Teokratik Devlet Düzeni Savunucuları" başlıklı bölümde; Nurculuk, Süleymanlık, Nakşibendilik, Ticanilik, Biberilik, Kadirilik gruplarını sayılmakta ve liderlerinin isimleri verilmektedir (Prim-Arabacıoğlu, 2013). Ayrıca MİT'in raporunda teokratik devlet düzeni savunucusu olarak

⁵ 1969'dan sonra adını Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (DEV-GENÇ) olarak değiştirdi.

gösterilen siyasi parti Milli Nizam Partisi ve liderleri Necmettin Erbakan'dır. Aşırı milliyetçi grupta ise siyasi parti olarak MHP'yi gösteren MİT, Alparslan Türkeş önderliğindeki partinin ana amacının 9 Işık görüşlerini gençlik ve halk kitlelerine yaymak olarak değerlendirmiştir. Ülkü Ocakları, Genç Ülkücüler Teşkilatı da aşırı milliyetçi cemiyetler olarak tanımlanmıştır (Prim ve Arabacıoğlu, 2013).

12 Mart öncesindeki istihbarat raporlarıyla Milli Güvenlik Kurulu (MGK) brifinglerinde "Kürtçülük" konusunun özel olarak işlendiğini bilinmektedir. 25 Şubat 1971 tarihini taşıyan toplantıda ortaya konulan görüşler ve istihbaratın elde ettiği bilgiler son derece düşündürücü ve şaşırtıcıdır. O toplantıda Fuat Doğu bölgede özellikle Molla Mustafa Barzani'nin etkisini detaylı olarak anlatmıştır (Prim ve Arabacıoğlu, 2013).

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Marksist çevrelerdeki en büyük tartışma, Türkiye'nin hangi tarihsel aşamada olduğudur. Birinci grup Mehmet Ali Aybar ve TİP; "Türkiye'nin demokratik yollarla gerçekleşecek bir sosyalist devrime hazır olduğunu" savunurken (TBMM, 2012: 52-55), Mihri Belli önderliğindeki ikinci etkin grup ise; "Türkiye'nin feodal özelliklere sahip bir Asyalı toplum olduğunu, proletaryanın hayli zayıf olduğunu ve devrimci değişimin ancak bir aydınlar ve subaylar koalisyonuyla gerçekleşebileceğini" savunmuştur. MDD denilen bu akım, bazı senatörler tarafından da benimsenmiştir (Zürcher, 2003: 372).

İkinci gruptan, 1960 darbesinden sonra CHP kontenjanından Temsilciler Meclise seçilmiş, İsmet Paşa tarafından "Türkiye'nin altın çocukları" olarak adlandırılan arasından Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal (Atılğan, 2008: 49) ve İlhan Selçuk'un başını çektiği başta Yön, daha sonra ise Devrim dergisi çevresinde toplanan solcu aydınlar, orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncüsü olarak görmüş ve siyasette aktif rol oynamasını desteklemiştir (Başaran, 2016: 121). Toplumsal ve siyasal gelişmede devrimci rolü oynayacak "zinde güçler" ve "ara tabakalar" tezini savunan Yöncüler, hayat akışındaki sonucu tayin edici unsurlara, "ara tabakalar" adını vermişlerdir (TBMM, 2012: 57). Doğan Avcıoğlu'nun deyimleriyle değişim, "zinde kuvvetlerin yüzyıllık aydın uykusundan uyanmalarına bağlamıştır". Akıma göre, bu yüzyıllık aydın

uykusunun neticesi şuydu: "Halk, halk düşmanlarının peşindedir ve halkçı zinde kuvvetlere karşıdır! Bu kördüğüm çözülmedikçe, Türkiye, baş aşağı duran bir ağaca benzemekten kurtulamayacaktır". Söz konusu "kördüğümün çözülmesi ise ancak köklü bir düzen değişikliği" ile, "köklü bir düzen değişikliği" de asker ve sivil aydınların toplumsal gelişmeye bakış açılarının köklü bir şekilde değişmesiyle mümkün olacaktı. Yön Hareketi açısından, köklü bir düzen değişikliğini gerçekleştirecek olanlar, yine zinde güçlerdi. Avcıoğlu'nun sözleriyle: "Bu güç işi, ancak devrimci fikirlerle şimdiden kenetlenmiş devrimciler başarabilirdi" (Atılğan, 2008: 83). Böylelikle Yön-Devrim hareketi "zinde kuvvetler" öncülüğünde köklü bir devrim gerçekleştirilmesini ve toplumun bu yolla sosyalizme evrilmesini hedefleyerek, orduyu sol bir darbe girişimine teşvik etmiştir (Ulus, 2016: 23). Emin Alper de "Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri (1960-1971)" isimli çalışmasında, Hasan Cemal ve Ertuğrul Kürkçü'ye atıf yaparak; "Doğan Avcıoğlu'nun Dev-Genç militanlığını ve gerilla eylemlerini desteklediğini ayrıca gerilla eylemlerinin Türkiye koşullarında tek başına başarılı olabileceğine asla inanmadığı halde, bu militanları askerinin onların arkasında olduğunu söyleyerek cesaretlendirdi" şeklinde yazmıştır (Alper, 2018: 404-405).

Yöncülere göre Türkiye'nin en önemli üç sorunu; bağımsızlık, kalkınma ve demokrasidir. Uluslararası ittifaklara karşı çıkılırken, özellikle Türkiye'nin Batı ile ittifakı eleştirilmiştir. Türkiye'yi sömürülen, ilkel bir toplum olarak niteleyen Yöncüler, ağalığa karşı çıkmış, devletçilik ve kooperatifçiliği savunarak (TBMM, 2012: 57), üçüncü dünyacı bir sol - Kemalizm anlayışı temsil etmişlerdir. Bu nedenle Yön'ün savunduğu sosyalizm anlayışı, evrenselci bir enternasyonal sosyalizm söyleminden uzak, Türkiye'nin kendi şartlarına özgü, milliyetçi bir sosyalizm olarak öne çıkmıştır (Altun, 2004: 558). Kendine has bu ideolojiyi destekleyen ve içinde yer alan asker orjinli; Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Mucip Ataklı, Suphi Göksoytrak, Yılmaz Akkılıç ve Kemal Tüfekçioğlu'nun da olduğu (Atılğan, 2008: 291) "Milli Demokratik Devrimciler" ulusçu-devrimci yöntemle, ordu içinde sol-sosyalist-ulusalçı çizgideki subay ve generallerle, askeri darbe yaparak, Türkiye'de Baas tipi bir iktidar kurmak, asker

ve sivillerin oluşturduğu sol görünümlü bir siyasi parti ile ülkeyi yönetmek istemişlerdir (Kaynak, 2019: 59).

Madanoğlu ile irtibatta olan ordu içindeki Yöncü oluşum, genç rütbedeki subaylar dışında, karacılardan Tümgeneral Celil Gürkan ile Hava Kuvvetlerinden Tuğgeneraller de bu oluşumun içindeydi ve oluşum giderek güç kazanmıştı (Bilbilik, 2013: 110-111). Ayrıca kurmay albaylardan oluşan muvazzaf bir klikte, Avcıoğlu-Madanoğlu grubu ile irtibat halindeydi. 9 Mart'ta düğmeye basıldığında ordu içindeki bu gruplar harekete geçecekti (Bilbilik, 2013: 120-125).

Birçok yazar, sol kanat olarak tanımlanan askeri cuntanın asıl liderinin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur olduğunu yazmalarına rağmen, Batur "*Anılar ve Görüşler*" kitabında bunu ısrarla ret etmiştir.⁶ Ancak darbe başarılı olsaydı önemli bir aktör olacağı muhakkaktı, çünkü 9 Mart darbeleri birçok toplantısını Hava Kuvvetleri Komutanlığında yapmaktaydı ve daha yükselmeyi, daha ileriye gitmeyi ihtirasla isteyen (Arcayürek, 1985: 189) Batur'un bunlardan bihaber olması beklenemezdi. Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürle de, büyük olasılıkla General Cemal Madanoğlu önderliğindeki bir grubun sol bir darbe yapacağından korkan demokrat milliyetçi subayları temsil ediyordu (Karpaz, 2011: 230). Ayrıca "*Sağ kanat*" olarak bilinen ekipte ise, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, ve 1. Ordu Komutanı Faik Türün vardı.

Toparlayacak olursak, ordu içinde bu gruplardan ilki Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile yakın ilişki içinde olan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, MİT Müsteşarı Fuat Doğu ve 1. Ordu Komutanı Faik Türün'den oluşan, AP ve onun ekonomi politikasını benimseyen sermaye ile ilişki içinde olan gruptu. İkinci grup, Doğan Avcıoğlu liderliğindeki sivillerle ve Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu çevresiyle temas hâlindeki Tümgeneral Celil Gürkan grubuydu. Sol-Kemalist bir felsefeye sahip olan bu grup Türkiye'nin iktisadi, siyasi, askerî ve dış politika konularında ABD'nin güdümünden çıkmasını, Sovyetlere yakın bağlantısız bir politika takip etmesini istiyordu. Ayrıca bu grup da, toprak reformu

ve sanayileşme yoluyla kalkınma konuları üzerinde duruyordu. Üçüncü grup ise; Türkiye'nin çıkarlarını Batı ittifak sistemi içinde gören aynı zamanda ekonomik ve siyasal alanlarda "reform" isteyen Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan etrafında oluşmuştu (Mütercimler, 2016: 138-158) Asıl mücadele ise birinci ve ikinci grup arasında yaşanıyordu. Ordunun iki güçlü kanadı arasındaki, Türkiye'nin kaderini etkileyecek mücadele, istihbarat tarafından Mahir Kaynak vasıtasıyla uzun zamandan beri "*Balon Operasyonu*" adıyla izleniyordu (Kaynak, 2019: 22-23; Pirim-Arabacıoğlu, 2013).

1 Ocak 1971 günü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç yılbaşı nedeniyle yayınladığı mesajda; "*Eylem ve anarşik olaylar devletin temelini sarsacak hale geldi. Ordu durumdan endişe ediyor*" diyordu (Görmüş, 2012: 38). Ali Gevgilili'nin (1973: 175) gelmekte olan darbeyi anladığını, 6 Ocak 1971 günü Milliyet Gazetesi'ndeki köşesinden anlıyoruz. Gevgilili; "*Türk toplumunun 1971 başlarındaki belirgin özelliği, geçirmekte olduğu gelişme bunalımlarıdır. Yüzyıllardır birikmiş sorunlar birdenbire tomurcuklanmakta ve demokratik hakların sağladığı genişlikte belirli anlarda patlayışlara dönüşmektedir. Eski durgunluk döneminin özlemine çeken dünün insanları anarşiden, yarının yeni toplumun bu sancuların ortasından yükseleceğini bilenlere de yaratıcı bir kaos'ta söz edilebilir.*"

1968-1971 döneminde Dünya'da başlayan sol rüzgârın, ABD'nin tanımladığı SSCB'nin çevresindeki 'Yeşil Kuşak' ülkelerine de sirayet etmesiyle, ABD için mutlaka boğulması gereken bir akım olduğunu bu gün için zaten bilmekteyiz. Yeşil Kuşakta yer alan Türkiye'de de tedricen yükselen sol akımların eylemleri, sol bağlantılı işçi grevleri, sağ grupların silahlandırılarak sol'a karşı eyleme geçirilmeleri ve Gladyo tipi derin yapıların faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Ordu içinde darbe yaparak vatani kurtaracağına inandırılmış klasik darbe taraftarını bir yana koyacak olursak asıl, NATO konseptini benimsemiş, sağ ve sol grupların tüm faaliyetlerini gözlemleyen ve

⁶ "Biz Komünist Değiliz" (Batur, 1985: 227); "Ekonomik tatbikata gelince... ben ne Karl Marksçuyum ne de katı bir sosyalistim" (Batur, 1985: 213).

hatta yönlendiren, basında ve kamuoyunda paydaşlarıyla birlikte günden yaratarak kontrollü bir kaos oluşturabilen bir üst grubunun olduğu açıktır. Dönemin büyük gazeteleri incelendiğinde anarşik olayların, ABD karşıtı eylemlerin ve grevlerin sürekli 'sürmanşet' haber olarak yazıldığı, halkın hükümete karşı güvenini zedeleyen ve devletin kontrolü kaybettiği algısı yaratan yayınlarla kaosun beslediği görülecektir. Tıpkı 1960 Askeri darbesinde olduğu gibi üniversitelerin karışması, grevler, sağ-sol çatışması halkta, klasik deyimle 'ülke elden gidiyor' düşüncesi oluşturulurken, bozulan düzenin sadece asker tarafından düzeltilebileceğini Milli Güvenlik Kurulu üyesi generallerin hükümete ikaz ve mektuplarıyla sağlanıyordu.

3. 9 Mart 1971 Darbesinin Önlenmesi

12 Mart'a giden sürecin en önemli mihenk noktalarından biri de, tarihte "9 Martçılar" olayı olarak yer almış darbe hazırlığıdır. Amaçları, seçilmiş hükümete karşı bir kalkışma olan bu girişimin "9 Martçılar" şeklinde anılmasının nedeni, 9 Mart akşamı Hava Kuvvetleri Karargâhında yapılan bir toplantıdan dolayıdır (Bozkuş, 2018: 219). 9 Martçılar cesaretlendiren ve destekleyen Yöncülerin sivil kanadında Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk, askeri kanatta ise muvazzaf subaylar dışında 60 darbecilerinden; Cemal Madanoğlu, Ekrem Acuner, Orhan Kabibay, Numan Esin, İrfan Solmaz, Mucip Ataklı, Talat Turhan ve Rafet Kaplangıç vardı (TBMM, 2012: 420). Yöncülerden aldıkları destekle ordudaki cuntacı grup, 9 Mart 1971 tarihini darbe günü olarak kararlaştırmıştı.

Ancak tüm faaliyetleri MİT tarafından izlenmişti. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde asistan olarak çalışan Mahir Kaynak kendisini "Devrimci" olarak tanıtmış ve bu çevrelerde güvenilir olduğu kanaati uyandırmıştı. MİT görevlisi Hıfzı Kaçar adlı emekli bir subay ile tanışmış ve MİT'in, "içlerine gir, yüksel ve her şeyden bizi haberdar et" talimatı ile devrimci grubun içine sızmıştı. Akademisyen oluşu, sol terminolojiye hâkimiyeti ve soğukkanlılığı ile devrimci gurup içinde hızla yükselmişti (TBMM, 2012: 3; Ulus, 2016: 125) Yaklaşık bir buçuk yıl süren bu sesiz ve derinden çalışma

sonunda tüm organizasyonu deşifre etmişti. Kaynak (2019: 56-58) isimli kitabında; "Bu çevreye girdikten sonra ilk defa Madanoğlu benimle tanışmak istiyormuş, önce tereddüt ettim sonra tanıştık. Ben de o sıralarda asistanım. Sonra da Madanoğlu'nun yakını olarak cuntaya girdim." Kaynak kitabının ilerleyen bölümlerinde, darbeye hazırlanan cuntadan; Madanoğlu'nun askeriye kanadını, Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un da sivil kanadı oluşturduğunu söyleyerek şöyle devam eder; "Bu iki kanat birbirleriyle koalisyon halindeydi ve amaçları iktidarı devirmektir, o zamana kadar beraber yürüyeceklerdi ve Madanoğlu'nun komünist olmadığını da çok iyi biliyordum."

Mahir Kaynak'tan aldığı bilgileri ve diğer istihbaratları da değerlendiren MİT, yaklaşmakta olan darbeyi görerek düğmeye bastı (Kaynak, 2000: 115-120; Pirim-Arabacıoğlu, 2013) MİT'e bilgi aktaran diğer istihbaratçının ise Mehmet Eymür olduğu değerlendirilmiştir. MİT ayrıca 7 Mart'ta Havacı subayların bir evde toplanarak, kendi görüşlerine göre ne yapılması gerektiğini konuştuklarından haberdardı (Koçaş, 1978: 47).

1960 Darbesi'nden sonra MİT Müsteşarlığı'na muvazzaf generaller atandığı için, o günün müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu'dur.⁷ Fuat Doğu'nun talebiyle Ocak 1970'de Ankara Atatürk Orman Çiftliği'nin içindeki MİT'e ait Marmara Köşkü'nde; Başbakan Süleyman Demirel, üst düzey komutanlar ve MİT yetkilileri toplantı yapmıştı. MİT Müsteşarı Fuat Doğu, önündeki dosyanın kapağını aralayarak sessizliği bozmuş: "Balon Harekâtı adı verdiğimiz çalışma sonucunda, teşkilatımız parlamentodaki bazı kişilerle, ordu içindeki bazı kesimlerin ortaklaşa cunta çalışmalarını içinde olduğunu tespit etmiştir. Cuntanın ordu üst kademeleri ile ilişkileri, ordu içinde kontak kurduğu komutanlar vardır..."

Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur bu cümleden sonra dayanamayıp sormuş: "Ordu içinde kontak kurulan adam kim?" Kısa bir sessizliğin ardından Fuat Doğu "Sizsiniz..." yanıtını vermişti. Salonda bir anda soğuk rüzgârlar esmişti. Süleyman Demirel, duydukları karşısında çok şaşırılmış, yüzü allak bullak olmuştu. Cuntacılıkla suçlanan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur da

⁷ Bu uygulamaya 1992'de son verilerek, 30 yıl sonra bir sivil olan Büyükelçi Sönmez Köksal MİT Müsteşarlığı'na atanmıştır. (Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1992, s.1)

böyle bir cevap beklemediğinden, o da şaşırmişti. “Ben demokrasiye bağlı bir askerim. Nitekim 22 Şubat’ta yapılan darbe girişimi sırasında uçaklardan attırdığım, demokrasiyi savunan bildirim size okuyayım müsaade ederseniz” dese de kafalardaki soru işaretini ortadan kaldıramamıştı. Fuat Doğu bu çıkışıyla darbe hazırlığını deşifre etmişti” (Arcayürek, 1985: 332).⁸

MİT’in istihbaratı ve Sunay-Tağmaç-Türün üçlüsünün ağır basması üzerine, Gürler-Batur ikilisi taraf değiştirmek zorunda kalmış ve darbe hazırlığı ifşa olmuştu (Bilbilik, 2013: 151). Eğer başarılı olmuş olsaydı, Faruk Gürler Devlet Başkanı, Muhsin Batur ise Başbakan olacaktı (Batur, 1985: 233). Ayrıca kurulacak hükümette görev verilecek isimler belirlenmiş, yeni bir Anayasa dahi hazırlanmıştı (Bilbilil, 2013: 157).⁹ Tümgeneral Celil Gürkan’a da; “asıl Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve General Batur onlara bir müdahale planı ve anayasa taslağı hazırlama görevi vermişti” demiştir (Ulus, 2016: 125). Bu sol ağırlıklı darbe hazırlığını, hem İngiltere’nin hem de CIA’nın dikkatle izlendiği daha sonra yapılan araştırmalardan anlaşılacaktır. Cemal Madanoğlu; “Korgeneral Atif Erçikan’ın CIA’nın adamı olduğunu” (Madanoğlu, 2018: 314), Muhsin Batur’da anılarında Korgeneral Atif Erçikan’ı suçlayarak; ‘9 Martçılarının her toplantısına katılıyor, Albayları tahrik edici konuşmalar yapıyor ve ertesi sabah ilk iş olarak ele alınan konuları Genelkurmay Başkanı’na rapor ediyordu” demiştir (Batur, 1985: 215).

1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün de eğer Milli Demokratik Devrimciler Ankara’da darbe yapacak olurlarsa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni (TBMM) derhal İstanbul’da toplayacağını ve Meclis’in alacağı kararla Ankara’daki darbecilere karşı 1. Ordu ile harekete geçeceğini söylemiştir (Doğan, 2011). Bunun yanında Faruk Gürler’in sol darbecilerden ayrıldığı, “Yavuz Bey” kod adını kullanan Muhsin Batur’un ise tek başına bu işe kalkışamayacağı ihtimali belirince, cuntacılar yine de 9 Mart 1971 günü darbe yapmak istemişlerdir. Kendilerine seçtikleri lider, Kara Kuvvetleri karargâhında bir Tümgeneral olan Celil Gürkan’dır. Ama Gürkan, kendi deyişleyle ‘düşmeye basmadı’,

teşebbüs gerçekleşmedi ama ok yaydan çıkmıştır. Dönemin sol’un önemli isimlerinden Gün Zileli, Yarılma (1954-1972) isimli çalışmasında, 9 Martı şöyle açıklar; “Ordu konusunda olmadık hayallere kapılmış olan MDD’ci hareketinin bölüntülerinden hiçbirinin bu konuda uyanık bir tutum içinde olduğu söylenemez. MDD’ci hareketin tümü, ‘asker-sivil aydın zümre’nin, dolayısıyla ordunun ilericiliği konusunda büyük bir illüzyon içindeydi” (Zileli, 2000: 395). 9 Mart darbesinin önlenmesinde farklı tezler olmakla birlikte darbenin, Genelkurmay Başkanı, taraf değiştiren Kuvvet Komutanları ve Cumhurbaşkanı tarafından engellediği akla ve tabi akışa en uygun olanıdır.

9 Mart darbesinin önlenmesine rağmen orduda tansiyonun yükseldiğini bilen Tağmaç, bu tansiyonu düşürmek ve emir-komuta zinciri içinde ne yapılacaksa yapılmasına karar vermek için 10 Mart günü Ankara’da, daha önce adı bile duyulmamış olan ‘Genişletilmiş Komuta Konseyi’ toplantısı düzenledi. Bu toplantıya ordudaki bütün Orgeneraller ve Korgeneraller davet edilmişti (Batur, 1985: 277-278; Doğan, 2011). Toplantıda bir orgeneral dışında generallerin çoğunluğu askeri bir müdahalenin gerektiğini söylemişlerdi. Toplantıya katılanlardan biri de 12 Eylül cuntacısı Korgeneral Kenan Evren’di (Batur, 1985: 294).

O gün, 1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün’ün kardeşi Ankara Merkez Komutanı Tümgeneral Tefrik Türün ve emrindeki askerler, gün boyu devam eden toplantıyı, daha doğrusu Orgeneral Faik Türün’ün sağ salım dışarı çıkışına kadar, Genelkurmay karargâhını kuşatmıştır (Doğan, 2011). Bu toplantıda Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, olaya el koymuş ve “Bir şey yapılacaksa bunun emir-komuta zinciri içinde yapılmasını” istemiştir. (Hür, 2012). İşte bu toplantıda 9 Martçılarının zorlaması ve ordudaki hiyerarşik denge hesaba katılarak, 12 Mart günü hükümete muhtıra verilmesi ve 9 Mart darbesine adı karışanlardan Orgeneral altı rütbedeki 56 generalin, 516 albayın re’sen emekli edilmesine karar verildi (Ahmet, 2006: 163). İlginçtir bu karara karşı oy veren iki kişiden biri de Faik Türün’dür (Kemal, 1974: 127). Böylece MİT’in büyük çabası ve ordu içindeki ana grubun karşı duruş

⁸ “Batur anılarında bu toplantıyı 155-169 sayfalar arasında yazmış, ancak yukarıda geçen diyaloga yer vermemiştir.”

⁹ Mahir Kaynak (Darbeli Demokrasi, 2015: 58); “Cemal Madanoğlu’nun anayasa taslağı vardı diye yazmıştır.”

göstermesiyle '9 Mart Darbesi' önlendi (Şahin, 2014: 49).

9 Mart'taki radikal girişim daha sonra üst makamların yönlendirmesiyle yumuşamıştır. Bu yumuşamış şekliyle mevcut hükümete müdahale, ordu içindeki grupların ortak iradelerinin tezahürüdür. Her ne kadar daha temelli değişiklikler önerse de, radikal grup ordu hiyerarşisi hilafında bir müdahalede bulunmak istememiştir. 16 Mart'ta emekliye sevk edilen general ve subayların da içinde bulunduğu bu grup, ordunun bir bütün olarak hareketini amaçlamıştır. En yüksek makamlardaki komutanların aykırı düşünceleri olabileceği de düşünülmemiştir. Ordunun bir bütün olarak hareket edeceği noktasında, sivil aydınlar gibi askere aydınlar da yanılmışlardır (Kayalı, 2015: 187).

4. 12 Mart 1971 Muhtırası

Muhsin Batur 12 Mart sabahında bir oramiral ve 4 orgeneral arasında yaşananları şöyle anlatmıştır; "12 Mart sabaha 9.30'da, dördümüz Genelkurmay'da toplandı. Korgeneral Kemal Tarhan, hazırladığı metni okudu aramızda müzakere ettik, metni çok uzun bulduk, içeriği de bizim isteklerimizi pek karşılamıyordu. Ben yeni bir müsvedde yazarken, Faruk Paşa ve Oramiral Eyiceoğlu yanıma gelerek yardımcı oldular. Metin ortaya çıktı, daktilo edildi, imza hazırlandı. Memduh Paşa gene derin bir düşünceye daldı, uzun süre imzalamak istemedi, gözleri yaşardı haklı idi de, sonunu nereye varacağı belli olmayan önemli bir adım atacaktı. Saat 12.05'te metin imzalandı ve Tuğgeneral Musa Ögüt başkanlığında bir heyetle de okunmak üzere TRT'ye gönderildi. Böylece 12 Mart Muhtırası 13.00 haberlerinin başında Türkiye'ye ve dünyaya duyuruldu. Öğleden sonra saat 15.30'da tekrar Genelkurmay'da toplandık ve gelişmeleri takibe başladık" (Batur, 1985: 296).

Bu toplantıda alınan kararla; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzasını taşıyan ve 12 Mart günü TRT radyolarından okunan muhtıra metni şöyledir:

"1. Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize..." (Batur, 1985: 297-298; "Gazeteler İlgili Haber," Sürmanşet, 1971)

Bu muhtıranın 12 Mart günü saat 15'te acilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oturumu yöneten Meclis Başkan Vekili Fikret Turhangil tarafından da okunması sağlandı (MM Tutanak Dergisi, 1971: 3/462). Koridorlarında derin bir sessizliğin hakim olduğu TBMM'de tek itiraz sesi Demokratik Parti Milletvekili Hasan Korkmazcan'dan gelmişti (Arcayürek, 1985: 343). Korkmazcan yerinden kalkarak, "Sayın Başkan, Meclis böyle bir yazıya muhatap değil efendim. Başkanlık Divanına gelen tezkereler için sunuş yapılır. Meclis muhatap değildir efendim" dedi (MM Tutanak Dergisi, 1971: 235-236). Türkiye'nin çift Meclis'le yönetildiği bu dönemde Cumhuriyet Senatosu Başkanı Adalet Partili Tekin Arıburun da, muhtıra metnini kendisine getiren subayı geri çevirmişti. Buna rağmen metin üç gün sonra Senato'da okunmuştu. Tekin Arıburun, Senato Genel Kurulu'nda yüksek sesle şu eleştiri yapmıştı; "Bir Meclis'e askeri kıta gibi

'şunu şöyle, bunu böyle yapacaksın' demeye imkan yoktur. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği ve tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak. Böyle bir düzen demokratik düzen değildir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz" (Birand-Dündar-Çaplı, 2008: 262).

Bildiri; millette, Meclise ve Senato'ya tebliğ edildikten sonra sıra, Başbakanın istifasına ve hükümetin düşürülmesine gelmişti. 12 Mart muhtırasının en önemli anlarını MİT Müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu ile Başbakan Süleyman Demirel arasında cereyan eden konuşmalardan öğreniyoruz. 12 Mart 1971 saat 10.30 konuşmasında Fuat Doğu Başbakana; "Ben komutanlarla temas etmiyorum ve bir şey öğrenmek intibanı vermek istemem, ancak akseden bilgiler çekilmeniz üzerinde genel bir mutabakat var." Başbakan Demirel de; "Bu bana değil, Cumhuriyeti istemediklerine delalet eder." diyerek bu telefon konuşmasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bildirmişti. Bunun üzerine Cevdet Sunay, Fuat Doğu'ya aşağıdaki hususları hemen Başbakan Demirel'e iletmesini istemişti (Pirim-Arabacıoğlu, 2013).

Fuat Doğu aynı gün saat 11.00 Başbakan Demirel'i tekrar telefonla arayarak; "Sayın Başbakanım zatı alinize ben biraz evvel durumun vahametini arz etmiştim. Bilahare Cumhurbaşkanımızla konuştum. Cumhurbaşkanımızın zatı alinize selamları var. Sayın Başbakanın kabinesi hemen istifa ederlerse çok iyi olur, bilahare çok ağır bir durumla karşılaşılacak dediler ve sizden rica ettiler ve bir Milli Koalisyona gidilmesini rica ediyorlar. Bana bunu Sayın Başbakana tebliğ edin dediler" (Arcayürek, 1985: 363). Cumhurbaşkanı, Başbakan'a istifa etmesini MİT Müsteşarı'yla iletmesi, ne demokratik teamüllere ne de devlet etiğine uymaktaydı. Halkın oylarıyla seçilen Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın nezdinde, kamu hiyerarşisinde MİT Müsteşarının altındaydı.

Peki, tüm bunlar yaşanırken, Cumhurbaşkanı Sunay nasıl bir tutum izlemiştir. Cumhurbaşkanının asker kimliği dikkate alındığında, bu gerilimli ve bunalımlı

döneminde Demirel'e destek vermediği görülmektedir. Aslında geriye doğru bakıldığında, AP hükümetinin iktidarda bulunduğu süre boyunca, ordu ile ilişkilerinde mümkün olduğunca dengeli bir siyaset izlediği, ordunun talep ettiği her türlü teçizat, silah, eğitim vb. ihtiyaçları imkânlar ölçüsünde karşıladığı söylenebilir. Hatta Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın seçilmesinde de AP'nin büyük fonksiyonu ve desteği söz konusu olmuştur (Bulut, 2016: 83).

Sadi Koçaş'ın (1978: 49) anılar kitabında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 'muhtıradan' önceden haberdar olduğu, Tağmaç ve Fuat Doğu ile yakın temasının olduğu yazmıştır. İlginç bir paradoksta, 1960'da Askeri Darbeyle Menderesi alaşağı etmek için ordu içinde kurulmuş gizli örgütlerin aktif üyesi Sadi Koçaş'ın ve Milli Birlik Komitesi üyesi Orhan Erkanlı'nın (Erkanlı, 1973: 398), Orhan Kabibay'ın, Senatör Numan Esin'in (Koçaş, 1978: 55), Milli Birlik Grubu adına Senatör Mucip Ataklı'nın (Koçaş, 1978: 34) ve birçok ismin farklı gerekçelerle 12 Mart Muhtırasına karşı olmasıydı (Koçaş, 1978: 55).

12 Mart 1971 tarihli Başbakanlık Özlük ve Yazı İşleri; 1/1-2138 sayılı, "Hükümetin İstifası" konulu Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına hitaben yazılan yazı ile Süleyman Demirel hükümeti istifa etmiştir (Özdemir, 1994: 319; Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971).

İstifayla birlikte Demirel'in Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a gönderdiği mektup şöyleydi; "Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından zatı devletlerine, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi başkanlarına tevdi edilip bugün Türkiye Radyolarının saat 13.00 bülteninde Türk Kamuoyuna duyurulan muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile telifini mümkün görmediğimizden Hükümetin istifa kararı aldığını saygı ile arz ederiz"(Kemal, 1974: 22; "Gazeteler İlgili Haber," Sürmanşet, 1971).

Parlamentonun kapatılacağını ve bir Kurucu Meclis'in kurulacağı haberleri üzerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 15 Mart'ta tepki göstererek; "Muhtıra baskısı altında

demokrasi olmaz” dedi (Kemal, 1974: 23). Ancak Tağmaç’la görüşen Sadi Koçaş (1978: 54) bu haberin doğru olmadığını İnönü’ye bildirince; “*Ama mademki parlamentonun kapatılmayacağını açıkça söylemiş Genelkurmay Başkanı, ben de yarın yeni bir konuşma yapar desteklerim. Yanlış bir hareketlerini görmezsek, hele iyi başbakan bulur ve güvenilir bir hükümet kurarlarsa desteklemeye devam ederiz.*” 16 Mart’ta ağız değiştiren İnönü; “*reformcu bir hükümetin CHP tarafından destekleneceğini*” açıkladı (Eroğlu, 1974: 299).¹⁰ CHP’nin bir ordu rejimi istediği söylenemezdi, ne var ki, orduyu, bir “korkutma ögesi” olarak kullandığı da gerçektir. Ordu yönetiminin Türkiye’ye egemen olmasını isteyenler, işte bu tutumdan alabildiğine yararlanmışlardır (Arcayürek, 1985: 99).

Muhtıranın hedefi “*reformları gerçekleştirecek*” güçlü bir hükümet kurmaktır. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın başbakan adayı CHP’li senatör Nihat Erim’dir. İsmet İnönü’ye danışan ve bir anlamda müsaadesini alan Erim, CHP’den istifa ederek hükümeti kurmakla görevlendirildi (Erim, 2018: 171).

12 Mart Muhtırasını veren Silahlı Kuvvetlerin üst komuta heyeti Hükümet kurma işini Nihat Erim’e verdikten sonra sıra 9 Martçıların (Şahin, 2014: 61) tasfiyesine gelmişti. Bu konuda Mahir Kaynak’ın yazdıkları oldukça ironiydi, Kaynak; “*12 Mart muhtırası verildikten sonra, bize görevi almaya hazır olmamız söylendi. 12 Martı hatırlarsınız, önce solun iktidara geldiği şeklinde yorumlandı. Biz de görev almak için hazır bekledik.*” Ancak beklenen olmadı, çünkü ordu üst kademesi darbeyi engelleyemeyeceğini anlayınca olaya el koymuştu. Aynı zamanda, tabandaki oluşumu da kullanarak 12 Mart muhtırasını vermiş sonra tabanı oluşturanları temizlemiştir (Kaynak, 2019: 63). 211 Sayılı İç Hizmet Kanunu’nun men etmesine rağmen hiyerarşik mekanizmanın dışına çıktıkları gerekçesiyle; Tüm. Şükrü Köseoğlu Genelkurmay Merkez Dairesi Başkanlığı,

Tüm. Celil Gürkan Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Program Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Tuğ. Vedii Bilget Deniz Kuvvetleri Teknik Dairesi, Tuğ. Ömer Çokgör Hava Kuvvetleri Harekât Dairesi Başkanlığı’ndan 16 Mart 1971’de re’sen emekliye sevk edildiler (TBMM, 2012: 67; Görmüş, 2012: 41; Kemal, 1974: 23; Koçaş, 1978: 56).

Fuat Doğu’nun belgelerinde re’sen emekliye sevk edilenlerle ilgili bilgi şöyledir; Demirel’in Güniz Sokak’taki evinin kapısına, istifa mektubunu göndermesinin hemen ardından albay rütbesinde bir asker geldi. Albayın isteği şaşkıncıydı: “*Efendim, birtakım üniformalı kişiler var, emekli edilecek. İmzalar mısınız?*” Demirel güldü. “*Getir bakalım imzalayayım*” dedi, “*Çünkü ben hala Başbakanım*” (Pirim-Arabacıoğlu, 2013).

Sıra sivillere gelmişti, 3 Ağustos 1971’de tabii senatörler Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal’ın senato tarafından yasal dokunulmazlığı kaldırıldı ve Madanoğlu 6 Eylül 1971’de tutuklandı (TBMM, 2012: 429). Madanoğlu, Anayasa Mahkemesi’ne başvurmayı reddederek, tıpkı bazı tabii senatör arkadaşları gibi, “*Anayasayı tağyir ve tebdil ederek, TBMM’yi görevden alıkoymak için gizli bir ittifak kurmak*” suçundan hakim karşısına çıktı.

Madanoğlu’nun (2018: 315) 12 Mart darbesine yaklaşımı şöyleydi; “*Ben sonradan öğrendim. Asıl Teşvikçi Muhsin Batur. Faruk Gürler’i işliyor. Gürler çekingen yapıda bir kişi. En son ‘peki’ diyor. ‘CIA, duruma hakim’ Korgeneral Atıf Erçikan’ı sokuyor olayların içine. Bu arada Tağmaç’ı uyarıyorlar, Gürler’i ürkütüyorlar; ‘Solcu darbe olacak, sizi de kurşuna dizecekler’ diye. Gürler korkuyor, Genelkurmay Başkanı’na gidiyor. 9 Mart planlanan güya ilerici yön taşıyor. 12 Mart’ta ‘CIA’nın güzel manevrasıyla yön’ değiştirdi. Yön değiştirmese de beter olacaktı ya... Onlar bizim kadar içten değillerdi.*” 9 Martçı sivil ve askerlere yönelik 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün’e atfedilen meşhur

¹⁰ “Muhsin Batur (1985: 299) anılarında, MİT Müsteşarı Fuat Doğu’nun İnönü ile görüşükten sonra İnönü’nün tavır değiştirdiğini yazmıştır.”

Ziverbey sorgulama ve işkence iddiaları bu dönemde yapıldı¹¹ (Ulus, 2016: 128-129).

Sonuç olarak Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının imzasıyla, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, hükümeti istifaya zorlamasını isteyen bir muhtıra verilerek hükümetin düşürülmesi sağlanmıştır. Muhtıranın ana gerekçesi AP Hükümeti'nin reformları uygulamadığı tezine dayanmıştır. Öne sürülen diğer argüman da terörün artmasıdır. Terör dalgasının artması nedeniyle önleyici tedbirler için Başbakan Demirel zaten askerlerin ve MİT'in önerdiği güvenlik tedbirleri ile sıkıyönetim uygulamalarına açık olmuştur. Yine Muhsin Batur'un anılarında, 28 Aralık 1970'de yapılan MGK toplantısında Demirel'in, asayişin sağlamak için sıkıyönetim istediğini, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in direndiğini. Demirel'in; *"Orgeneral Faruk Gürlerin beyanı beni çok şaşırttı. Yani normal prosedürle Meclis, Sıkıyönetime karar verirse, Silahlı Kuvvetler bunu istemiyorum nasıl diyebilir mi?"* demek zorunda kalmıştır (Batur, 1985: 211). Askerlerin Demirel'i düşürmeye niyetli olduğu, ordu içindeki dengeleri, Cumhurbaşkanı Sunay'ın tepkisini ve kamuoyunun hazırlanması için doğru zamanı bekledikleri anlaşılıyordu. Darbecileri cesaretlendiren diğer etkende siyasetteki kırılma ve iktidardaki AP içinde yaşanan gelişmelerdi. 8 Mart'ta durumu kontrol edemeyen Demirel kendi parti grubunun desteğini yitirdiğinde, bu olay askerlerin müdahaleyi tetiklemiştir. Ordu, kendi partisinden bile desteğini alamayan Demirel'in gitmesi gerektiğine kanaat getirmiştir (Ahmet, 2006: 165). Darbecilerin istediği hiçbir somut sonuç üretmeyen 12 Muhtırası sadece, AP ve Başbakan Süleyman Demirel'in iktidarını sonlandırmış ve MGK'nın işlevi ve ağırlığını güçlendirerek, TSK'ni Sayıştay denetiminden çıkartmıştır (Özdemir, 1995: 335).

5. Muhtıradan Sonra Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler ve Terör Olayları

Ordu müdahalesine tek protesto hükümet partisinden değil, ana muhalefetten yükseldi. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 12 Mart'ın ilk günlerinde askeri müdahaleye karşı çıkarak generallerin davranışlarını komşu Yunanistan'daki askeri cunta ile benzeştirip 21 Mart 1971'de Genel Sekreterlik görevinden istifa etti (Karpaz, 2011: 233; Batur, 1985:302; Eroğlu, 1974: 16).

13 Mart 1971'de Başbakan olarak görevlendirilen CHP'li Prof. Nihat Erim, AP ile görüştüğünden sonra, kurduğu partiler üstü hükümete; 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ile parlamento dışından 14 teknokrat aldı (Erim, 2018: 191).¹² Erim (2018: 177) anılarında bu görevi kabul etmesini şöyle yazmıştır; *"Muhtıra anayasa uygun mu değil mi, bunun tartışmasını yapacak durumda değildim. Vazo kırılmış parçalar ortada beni çağırıyordu. Ordunun içinde sürtüşmeler, görüş ayrılıkları baş gösterecek ve sonra aralarındaki sürtüşmeler, fikir ayrılıkları, ne yazık ki dünyanın her yerinde olduğu bizde de, mutlaka aralarında bir silahlı çatışma işi baş görülecekti. Tıpkı 27 Mayıs'ta 14'ler gibi."*

Hükümetin ilk iş olarak, Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından gerçekleştirilen terör saldırılarıyla başa çıkılması gerekiyordu. Bazıları bu saldırıların arkasında ordudaki muhalif subayların olduğunu iddia etmişti. Bazıları ise tıpkı ABD'de FBI'nın Weathermen radikal sol ve Kara Panterler'e sızmış olması gibi saldırıların sol gruplara sızmış istihbarat ajan-provotaktörlerince kışkırtıldığı öne sürmüştü (Ahmet, 2006: 166).

MGK toplantısında MİT'in de önerisiyle sıkıyönetimin genişletilmesi ve uzatılması hükümete tavsiye edildi (Erim, 2018: 219). Hükümet, 8 Nisan'da güvenoyu aldıktan sonra 6 sıkıyönetim komutanlığı oluşturarak, sıkıyönetimi 11 ilde ikişer aylık

¹¹ Nihat Erim (2018: 225) anılarında; *"Başbakanlığın döneminde bana işkence ile ilgili bir müracaat yapılmadı. Belki o Sadi Koçuş bana itikal ettirmedi."*

¹² Sadi Koçuş (1978: 98); *"Yeni hükümet üyeleri Muhtıracıların Meclisi kapatma yoluna giderlerse görevi kabul etmemek konusunda birbirlerine kesin olarak söz vermiştik."*

sürelerle 26 Ocak 1973 tarihine kadar uzattı (RG, 1971: 13820). Sıkıyönetim komutanlıklarının bünyesinde sivil hakimlerle de desteklenen sıkıyönetim mahkemeleri kuruldu (Üskül, 2014: 6). 12 Nisan 1971'de 9 Martçıların toplantılarını Tağmaç'a rapor eden Korgeneral Atif Erçikan'ın evine dinamit atıldı (Anadolu Gazetesi, Manşet, 12 Nisan 1971). 28 Nisan'da Dev-Genç ve Ülkü Ocağı Derneği, Milli Türk Talebe Birliği gibi bir çok dernek yasaklandı (Üskül, 2014:14) Laik devlet niteliğini ve Atatürk devrimlerinin korunması prensibine aykırı hareket etmek gerekçesiyle 21 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi Milli Nizam Partisi'ni kapattı (Eroğlu, 1974: 24). 28 Mayıs'ta da TİP Genel Başkanı Behice Boran gözaltına alındı, yine TİP'den Çetin Altan tutuklanarak işkence gördü (Ahmet, 2006: 167). 20 Temmuz 1971'de de Anayasa Mahkemesi TİP'in temelli kapatılmasına karar verdi (Görmüş, 2012: 42;). Yön-Devrim hareketinin önde gelenleri hakkında Madanoğlu cuntasına üye olmaktan dolayı dava açıldı. Doğan Avcioğlu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal tutuklandı ve iki kez Ziverbey köşkünde işkenceli sorgudan geçirildi. Askerlerde benzer davranışlara maruz kaldıkları halde konuşmadılar (Ulus, 2026: 121).

MİT'in görüşüne göre, 12 Mart'tan sonra Nihat Erim kabinesi tarafından yapılmakta olan Anayasa değişikliklerine mutlaka önleyici hükümler konulmalıydı. Bunlardan biri de Kürtlerin başka bölgelere kaydırılmasıydı. Görüşte; *"İskan politikası, tehcir politikası, aşiretleri bölgeden uzat tutma politikası gibi, bu bakımdan konunun partiler üstü acil bir tedbire artık ihtiyaç gösterdiğine ve bu tedbiri alacak yetkili komisyonun toplanarak en kısa zamanda Türk dilinin hakim kılınması başta olmak üzere, bu bölge halkına Türk olduklarının kabul ettirilmesinde zaruret duymaktayız"* şeklindeydi (Pirim-Arabacıoğlu, 2013). Siirt Sıkıyönetim Komutanlığı da bir bildiriyle, Kürtçe ve Arapça plak bulundurulması ve çalmasını yasaklamıştı. Hatta resmi mekânlarda Türkçe dışında dillerde konuşulmasını da yasaklamıştı (Üskül, 2014: 15).

Başbakan Nihat Erim ve Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın yayınladıkları anıları incelediğinde, MİT'in ve MİT Başkanı Fuat Doğu'nun hükümet üyelerini de izlediği, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ı da yönlendirdiği anlaşılmaktadır (Koçaş, 1978: 100-113; Erim, 2018:187). Koçaş (1978: 55); *"Tağmaç, Cevdet Sunay'ın emrinden çıkmaz, ikisinin de akıl hocaları Fuat Doğu'dur"* demişti.

Aynı yıl içinde sol ideologlardan, gazetecilerden, yazarlardan, sendikacılardan, siyasetçilerden, üniversite öğretim üyelerinden ve sağ düşündenden bazı isimlerin tehlike arz ettiği, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bir yazısının ekinde yer verilmişti. Sıkıyönetim bildirimleriyle, çeşitli suçlamalarla teslim olmaya çağrılan arasında; Yaşar Kemal, Uğur Mumcu, Uluç Gürkan, Zülfü Liveneli, Yılmaz Güney, Kemal Türker, Mehdi Zana, Altan Öymen gibi sanatçı/siyasetçi/gazeteci/yazar, öğretim üyeleri; Muammer Aksoy, Mümtaz Soysal, Tarık Zafer Tunaya, Uğur Alacakaptan ve sağ görüşten, Turgut, Korkut Özal, Salih Özcan ve daha birçokları vardı. (Üskül, 2014: 17; TBMM, 2012: 66; Arcayürek, 2007: 202-204). Askeri Savcı Baki Tuğ 18 Mart 1971'de Yön Dergisi Davası'ndan gözaltına alına ve Askeri Mahkemeye çıkarılan Mümtaz Soysal için hazırladığı iddianamede özetle; *"Soysal'ın yazılarında ve mektuplarında komünizm yasak olduğu için sosyalizm propagandası yapmak, işçi ve öğrenci eylemlerini desteklemek, sıkıyönetime karşı çıkmak"* suçlaması yapmıştı (Tuğ, 1995: 31-36). Bu isimlere açılan davalar ve yargılamalar sonunda, 2 Ekim 1974'te tüm sanıkların beraat etmesiyle süreç sonuçlandı.

Bu isimlerden bazıları 12 Eylül 1980 darbesinden sonra çok önemli görevler üstlendiler. Turgut Özal bilindiği gibi önce Başbakan, daha sonra Cumhurbaşkanı oldu. Korkut Özal Albaraka Türk, Salih Özcan ise Faisal Finans Kurumu olarak faaliyet gösteren İslami Bankacılığın kurucuları oldular. Mümtaz Soysal da Dışişleri Bakanlığı yaptı (Pirim ve Arabacıoğlu, 2013).

Uzun süre arandığı halde bulunamayan ve birçok suç isnadından aranan; Deniz Gezmiş Muhtıradan hemen sonra, 16 Mart'ta Sivas Gemerek'de, Yusuf Aslan Şarkışla'da ve Hüseyin İnan da 23 Mart'ta Kayseri Pınarbaşı'nda yakalandı.

17 Mayıs 1971'de İsrail'in Türkiye Başkonsolosu Efraim Elrom'un THKP-C liderlerinden Mahir Çayan tarafından kaçırıldı. Sıkıyönetim kapsamında sokağa çıkma yasağı uygulandığından, şüpheli evler tek tek arandı. 23 Mayıs'ta Başkonsolosun Nişantaşı'nda bir apartmanda cesedine ulaşıldı (Eroğlu1974: 20). Bu olay gerekçe gösterilerek basının, üniversitelerin, aydın ve yazarların üstüne giden Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın "Balyoz Planı" uygulamaya konuldu. Aralarında Yaşar Kemal, Fakir Baykurt gibi yazarların olduğu birçok aydın veya sol görüşlü entelektüel işkenceye gönderildi. Aynı günlerde sol görüşlü İstanbul Elektrik Mühendisleri ve İnşaat Mühendisleri Odalarının yöneticileri de tutuklandı ve sorgulandı (Kökdel, 2009: 53-55).

Mahir Çayan önce İstanbul'da yaralı olarak ele geçirildi ve kapatıldığı Maltepe Cezaevi'nden kaçarak, arkadaşlarıyla 26 Mart'ta NATO'nun Ünye'deki üssünden iki İngiliz ve bir Kanadalı askeri kaçırdı (Ulus, 2016: 282). Cezaevindeki THKO liderleri; Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın serbest bırakılması için yapılan bu eylem, 30 Mart'ta, Niksar Kızıldere'de Mahir Çayan ve 9 arkadaşı ile rehinelerin öldürülmesi ile son buldu ("Gazeteler İlgili Haber," Sürmanşet, 1971).

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının mahkemesi; 16 Temmuz 1971'de Başkanı Tuğgeneral Ali Elverdi, Savcı Baki Tuğ'un olduğu Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no'lu Mahkemesi'nde Ankara Veteriner Okulu Binası'nda başladı ve 9 Ekim 1971 günü sona erdi. Deniz ve arkadaşları 16 Temmuz 1971'de başlayan THKO-1 Davası'nda Türk Ceza Kanunu 146. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle, 146/1 maddesi uyarınca idam cezasına çarptırıldı. Mahkeme kararı; "*Deniz*

Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan Mahkememiz Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tamamını; bir kısmını taşıyır, tebdil veya ilgaya cebren teşebbüs suçunu işlediğinizi sabit gördü. Türk Ceza Kanununun 146/1 maddesi uyarınca ölüm cezası ile tecziyenize karar verdi." (Berham, 1976: 17) İsmet İnönü'nün Anayasa Mahkemesine başvurusu bir süre anayasa mahkemesinde kalmışsa da parlamentonun direnmesi ile beraber 6 Mayıs 1972'de infazlar yerine getirildi (Çelenk, 1990: 132). Sonraki yıllarda Türk solu için simge olacak, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan 6 Mayıs 1972 tarihinde, gece 1.00-3.00 arası, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde asılarak idam edildiler (Berham, 1976:10; Özdemir, 1995: 324; Çelenk, 1990:140).

Sıkıyönetim mahkemelerinin kapalı duruşmaları ve ağır kararları kamuoyunu ziyadesiyle rahatsız edince CHP'nin başta Genel Başkanı İsmet İnönü olmak üzere, bazı yetkililerin sıkıyönetim savcı ve yargıçlarını, TBMM'de yaptıkları konuşmalarla eleştirmeleri üzerine Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 70 No'lu Bildiriyle sert karşılık vermiştir (Üskül, 2014: 19). Sıkıyönetim Komutanları ve mahkemeleri hiçbir denetime ve hatta eleştiriye dahi tabi olmadan adeta bağımsız ve bağlantısız birer kuruluş gibi davranmışlardır. Haklarında kesinleşmiş mahkûmiyet kararı olmayan birçok kişi basın yoluyla suçlanmış ve peşinen suçlu ilan edilmiştir (Üskül, 2014: 19).

Tarihin garip bir tezahürü 6 Mayıs 1972 günü; CHP'de Milli Şef İsmet İnönü, Bülent Ecevit'e girdiği Genel Başkanlık yarışını kaybederek, CHP'den istifa etmesidir (İnönü, 2008:1240-1243; Karpas, 2011: 268). İktidarda ise Nihat Erim'in 2. Hükümeti istifa etti (Erim, 2018: 485)¹³, Cumhurbaşkanı görevi Van Senatörü Ferit Melen'e verdi. Melen, AP, CHP, Milli Güven Partisi destek alarak, 22 Mayıs 1972'den Hükümeti kurdu. 10 Nisan 1973 kadar yaklaşık 11 ay süren Melen Hükümeti dönemine damgasını vuran üç gelişmeden bahsedilebilir. Bunlar; Eminönü Vapurunun batırılması şeklinde

¹³ "15 Temmuz 1979 günü evine patlayıcı madde atılan ve bir zarar görmeyen Nihat Erim, bir yıl sonra ise 19 Temmuz 1980 tarihinde İstanbul Dragos'taki Deniz Kulübünün önünde Dev-Sol militanları tarafından düzenlenen suikast sonucu öldü." (Hürriyet Gazetesi, 20 Temmuz 1980)

gelişen yeni bir terör olayı, Bomba Davası, Ziverbey Zihnipaşa Köşkündeki işkenceli sorgulamalar (Kemal, 1974;235)¹⁴ ve Gürler'in cumhurbaşkanlığı adaylığının ilk günleri olarak sıralanabilir. Cumhurbaşkanlığı seçimden sonra Melen Hükümeti istifa etti (TBMM, 2012:136; Günel, 2009: 236-237).

1971 Askeri Muhtırası Türkiye'nin sosyal katmanlarından herhangi birinden destek görmemesi nedeniyle, kalıcı hiçbir sonuç üretmemiş, sadece siyasal süreci onarılmaz bir şekilde tahrip etmiştir (Karpat, 2015: 255). Gerek Erim ve gerekse Melen Hükümetleri görev süresince ülkedeki çatışma durmamış, eylem ve terör arttıkça hükümetlerin de daha çok üniversite öğrencisi, yazarlar ve gazetecilere yönelik baskısı da aynı oranda artmaya devam etmiştir. Dünyadaki sol rüzgar ve NATO'nun önleyici Gladyo teşkilatları geri kalmış veya gelişmekte olan demokrasilerde alan daraltma mücadelesine girişmişlerdir. Bu alanları komünistlere kaptırmamak için ABD ve NATO yoğunluğu düşürülmüş demokrasi kavramını 1970'lerin başında Rockefeller tarafından dilendirilmiştir. Bu yaklaşım, Batı'nın, Türkiye için askeri diktatörlük veya askeri vesayet rejimine katlanması anlamına da gelmiştir. Tarihçi Halil Berktaş'ın deyişiyle, *"Türkiye kendi askeri tarafından sürekli olarak olgunlaşmayan bir çocuk muamelesi gördü. Bu nedenle de asker, ülke topraklarının ve Cumhuriyet'in öncelikli 'sahibi' olarak kendisini saydı. 'kurtarıcı oydu!', bu Cumhuriyet Devleti 'laik' kalacaktı!, 'bölünmeyecekti!', asker, bu kriterlerin çok partili rejim içinde korunamayacağına ne zaman kanaat getirirse, kılıcını meydana attırdı"*(Cemal, 2010: 17-18).

26 Ocak 1973'te Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim kaldırılırken, diğer illerde yine uzatıldı. 27 Mart 1973'te İzmir ve Eskişehir'de, 27 Mayıs 1973'te Adana, Hatay ve Kocaeli'de, 27 Temmuz 1973'te Siirt'te, 27 Ağustos 1973'te Diyarbakır'da, 27 Eylül 1973'te de İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim kaldırıldı (TBMM, 2012: 103).

12 Mart Muhtırasının ABD'nin afyon ekim yasağı talebiyle ilişkisinin olduğu daha sonra çok net anlaşılacaktı. İhsan Sabri Çağlayangil'e yapılan mülakatta 12 Mart muhtırasından Amerikalıların haberdar olduğunu ve Amerikan Seferi'nin kendisine bunu telefonda söylediğini ifade etmiştir. Süleyman Demirel ise 71 muhtırasından önce Amerikalıların Türkiye'den Afyon ekiminin yasaklaması istediğini kabul etmemişti. 71 muhtırasından sonra hükümetten istifasının ardından Nihat Erim hükümetinin ilk icraatlarından bir de Afyon'u ekimini yasaklamasıdır. Erim (2018: 131); *"Haşhaşı ABD'nin baskısına boyun eğmek zorunda kaldığı için yasaklamış değildik. Bunun sebebi bir yandan insanlık duyguları, diğer yandan çiftçinin uzun vadede göreceği zarar"* şeklinde açıklamıştır. Mahir Kaynak da 2000'e Doğru Dergisi'ne verdiği bir mülakatta; *"Afyon yasağı meselesini bir sebep olarak göstermiş, ayrıca 12 Mart'ı, başından itibaren Amerikalıların bildiğini, sol bir darbenin yapılabileceğini ancak önlendiğini ve sol kanadın temizlendiğini"* savunmuştur (Arcayürek, 2007: 212-213).

6. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri

Muhtıranın verilmesiyle birlikte, 14 Ekim 1973 genel seçimlere kadar süren bu ara rejimde, parlamento ve ordu destekli hükümetler görev yapmış, parlamento ve siyasal partiler feshedilmemiş olsa da, aslında ülke, sıkıyönetimle ve yarı-askeri bir rejimle yönetilmiştir (Tanör, 2016: 407). 28 Mart 1973'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi dolacağından, kendini bu göreve layık gören ve hazırlayan emekli veya muvazzaf dört yıldızlı generallerin rekabetine ülke o günlerde tanık olacaktır. Bu makama en çok asılan 12 Mart Muhtıracısı Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'dir. Ne de olsa bu yol bir kere açılmış, son iki cumhurbaşkanı da bu makamdan gelmiştir.

Kendisi de ordu içinde DP karşıtı gizli örgütçü olan Emekli Albay Sadi Koçaş'ın 'Anılar' kitabında bu yolu eleştiren cümleleri ibretliktir, Koçaş (1978: 613-614); *"Türk*

¹⁴ Mehmet Kemal (1974: 235-288 arası) *"İşkence gören kişilerin tek tek anlattıklarına ver vermişti."*

Parlamentosunu Silahlı Kuvvetlerin ipoteğinde göstermek hoş bir tutum olamazdı. Cumhurbaşkanının mutlaka Genelkurmay Başkanlığından sonra ulaşılabilecek bir makam olduğu intibainı yıkmak lazımdır. Bu iş için en uygun örnek 12 Mart'tan sonra gelen bir seçim olmalıydı. Sayın Bölükbaşı'nın (Cumhurbaşkanı olmak için Harp Okulu Mezunu olmak gerekir) esprisinin en çok konuşulduğu günlerdi. Bana göre en önemli sorun da, TBMM'de çoğunluk oylarına hakim olan Süleyman Demir ve Bülent Ecevit'in Gürleri kabul etmesi olasılığının azlığı veya yokluğu idi. Sayın Orgeneral Gürler'in ordunun başında kalmasında da yarar görülüyordu."

Cumhurbaşkanlığı için kendini hazırlayan Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, 6 Kasım 1972'de bu kez kendisi için "*Genişletilmiş Komuta Konseyi*" toplayarak ordudaki Orgeneral ve Korgeneralleri bir araya topladı. Yaptığı nabız yoklamasında, 45 generalden sadece 15'i doğrudan cumhurbaşkanı makamına asker gelmesini, 19'u da asker ve sivil fark etmez demişti (Batur, 1985: 373-374). Esasen bu eğilim bile Faruk Gürler'in bir şansının olmadığını gösteriyordu. Enteresan olan bu ön araştırmanın demokratik bir ülkede parti içinde, mecliste veya senatoda yapılması gerekirken üst generaller arasında yapılmasıydı. Generallerin bu eğilimine rağmen Faruk Gürler'in, gerek kendi ve gerekse emrindeki kuvvet komutanlarını seçim için yoğun şekilde kullandığını görmekteyiz. Batur (1985: 410) anılarında; "*3 Mart 1973'de Faruk Paşa'nın isteği üzerine tekrar Cumhurbaşkanlığı'na gittik*" demiştir.

Görev süresinin bitimine altı ay kala istifa eden Faruk Gürler, Cumhurbaşkanı tarafından Kontenjan Senatörü olarak atandı (Koçaş, 1978: 615). Ancak Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, bu duruma sıcak bakmıyordu ve bunu da Meclise duyurmuştu.¹⁵ Tabii mecliste çoğunluk milletvekillerine sahip olan AP vekilleri de, muhtırasıyla iktidarı bırakmalarına sebep olan Faruk Gürler'e mesafeliydiler. CHP'de de 12 Mart Muhtırasına açık tavrını koyan

Bülent Ecevit artık partinin Genel Başkanıydı.

Sivillerin bu direnişi askerleri tekrar harekete geçirdi ve parti liderleriyle görüşmeler yapıldı. Ancak AP lideri Süleyman Demirel, herhangi bir telkinle karşılaşmamak için bu görüşmelere katılmak istemedi ve "*Cumhurbaşkanlığında tayin değil seçim söz konusudur*" dedi (Gevgilili, 1973: 468). Bunun üzerine Yüksek Komuta Konseyi 21 Şubat 1973'te Demirel'i hedef alan bir bildiri yayınladı. Bildiride sorumsuz bazı politikacıların yersiz beyanları esefle kınandıktan sonra, Silahlı Kuvvetlere yönelik kışkırtıcı sataşmanın son bulması, yurtta huzur ve istikrarın sağlanması gerektiği dile getirildi (TBMM, 2012: 513). CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'te üstüne basa basa, "*zorlama, rejim için zararlıdır*" diyerek Gürler'e kapıları kapattı (Gevgilili, 1973: 467).

13 Mart 1973 günü Cumhurbaşkanı seçim gündemli olarak toplanan TBMM'de olağanüstü bir hareketlilik yaşandı. Zira her ne kadar Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Gürler'in seçilmesi konusunda destek vermemişse de, özellikle Kara Kuvvetleri Komutanlığına mensup general ve subaylar, kendisi de bir karacı subay olan Gürler'in seçilmesi için tüm locaları doldurmuşlardı (Kemal, 1974: 183). Buna rağmen 318 oy alması gereken Gürler bütün turlarda 176 oyu geçemedi. 1. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün'ün de İzmir Belediye Başkanı Osman Kibar'a; "*Ordu bir komutan Cumhurbaşkanlığı olmadı diye ihtilal yapmaz*" demesi Demirel'i cesaretlendirmişti (Kemal: 1974: 127). Rakibi AP adayı Tekin Arıburun da üçte iki çoğunluğu sağlayamadı ve 282 oy da kaldı. Gürler çekilmek zorunda kaldı (Batur, 1985: 426). Aynı gece askerler toplanarak Sunay'ın görev süresinin uzatılması formülünü öne sürdüler (Koçaş, 1978: 616). Batur (1985: 434) anılarında; "*Yeni Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın orgeneral ve korgeneralleri toplayarak yaptığı oylamada; 55 generalden 17'sinin Cevdet Sunay, 14'ünü Faruk Gürler, 12'sinin Nihat Erim'i istediğini*" yazmıştır. Siyasi cenahta ise

¹⁵ Muhsin Batur (1985: 405-413), bunun nedenini uzunca anlatır ve esas sebebin "Meclisin Faruk Gürleri seçmeyeceğini anlamış olmasına bağlar."

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin 2 yıl daha uzatılması gündeme gelmişse de, Ecevit ve Demirel'in itirazları bu teklifin daha fazla savunulmasına engel olmuştur (Önal, 2016: 103).

Aday aramaları devam ederken, MBK'nın gazabına uğramış makul tavırlarıyla beğeni toplamış, kontenjan senatörü Emekli Oramiral Fahri Korutürk ismi üzerinde; AP, CHP ve CGP ittifak yaptı. İlk turda seçilmemesi halinde adaylıktan çekileceğini beyan eden Fahri Korutürk, 6 Nisan'da yapılan oylama sonucunda 557 üyenin 365'inin oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçildi (MM Tutanak Dergisi, 1973: 222-224). Böylece Parlamento, kendisine dikte edilmek istenen adayı seçmeyerek, muhtıra dönemi vesayetini kırmış, bu sonuç ise sivil iradenin kudretini yeniden ele geçirdiği ve askerinin dağınık durumda bulunduğu şeklinde yorumlandı (Önal, 2016: 104; Kemal, 1974: 225).

Kayalı'nın (2015: 202) Ordu ve Siyaset konulu doktora tezinde bu konudaki yorumu şöyledir; *"Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı adaylığına karşı her iki partinin de direnç göstermesinin bir anlamı olmalıdır. Ordunun isteği doğrultusunda bir seçim yapılamaması ve Cumhurbaşkanlığına Fahri Korutürk'ün seçilmesi Türkiye'de demokrasinin gelişimi açısından bir aşama saymak gerekir."* Gürler, ordudan ve makamından aldığı güçle Cumhurbaşkanlığını kendisi için neredeyse hazır görüyordu. Ama o ve ondan öncekilerinin açtığı yolun nasıl aleyhe de dönebileceğini, İsmet İnönü'nün 28 Nisan 1967'de CHP 4. Olağanüstü Kurultay konuşmasında görüyoruz. İnönü o gün şöyle demişti; *"Bir yolu açtınız, yalnız kendiniz yürüyeceğinizi zannedersiniz, ama o yoldan herkes yürür"* (Göğüş, 2008: 47).

14 Ekim 1973 tarihinde yapılan 15. dönem milletvekilleri seçimlerinde; CHP 185, AP 149, DP 45, Erbakan'ın kapatılan MNP yerine kurduğu Milli Selamet Partisi (MSP) 48, CGP 13, MHP 3 milletvekili kazandı (Cumhuriyet Gazetesi, Manşet, 15 Ekim 1973). Millet tek başına bir partiye iktidar yetkisi vermediği için 1973'de Türkiye'de 100 gün boyunca hükümet kurulamadı. Önce Ecevit sonra

Demirel, daha sonra Naim Talu ve yeniden Ecevit'e verilen hükümet kurma yetkisi en sonunda, 24 Ocak 1974'de CHP'nin, MSP ile anlaşarak koalisyon hükümeti kurmasıyla sağlanabildi. Bülent Ecevit Başbakan, Necmettin Erbakan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı oldu (Özdemir, 1995: 358; Karpat, 2011: 269-270; Ahmet, 2006: 170-173).

Yaklaşık 9 ay süren bu koalisyon döneminde, Yunanistan'da 1973'de askeri darbeye işbaşına gelen Albaylar Cuntasının, Ege Denizi'nde ve Kıbrıs'ta Türkiye aleyhine yapmaya çalıştığı girişimler, iki ülke arasında büyük bir gerginliğe sebep olmuştu. Kıbrıs'ta Yunan subaylarının kurduğu EOKA'cıların Türklere yönelik katliam ve asimilasyon girişimleri üzerine, CHP ve MS Koalisyon Hükümeti, Kıbrıs'a askeri çıkarmaya kararı verdi. TSK başarılı bir şekilde Kıbrıs'a, 20 Temmuz 1974 birinci çıkarma, 14 Ağustos 1974 ikinci çıkarma harekâtı icra etti ve Kıbrıs Türklerini katliamdan kurtarıırken, bu günkü harita da ortaya çıktı. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ABD, Şubat 1975'te itibaren Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı.

7. Sonuç

1960'larda dünyada yükselen sol/sosyalist akım ve idealize ettiği yeni terminoloji, 68 kuşağınca benimsenmiş ve eyleme dönüşmüştür. Bu akım, Türkiye'de de, 1961 Anayasası'nın sağladığı daha serbest ortamda karşılık bulmuştur. Ancak henüz köylü toplumundan sınıai topluma geçememiş Türkiye'de, halkın ve yerleşik devlet sisteminin, işçi sendikalarının grevleri ile ABD ve Batı karşıtı sol öğrenci eylemlerine bakışı son derece tutucu olmuştur. Sol grupların eylemlerini arttırmaları üzerine sağ partiler de kendi gençlik dernekleri üzerinden karşı grupları oluşturmuşlardır. 1970'de sendikaların grev dalgaları ile sol öğrenci örgütlerinin tedricen tırmandırdığı; soygun, yabancıları kaçırma, üniversite işgali ve boykotlar ülkenin dengelerini sarsmaya başlamıştır. Buna mukabil üç ilde sıkıyönetimin yürürlüğe konmuşsa da bir sonuç alınamamıştır. Ayrıca bu akımın temsilcisi TİP, TKP mecliste temsil edilmiş ve

Başbakan Demirel'de, 61 Anayasası'nın fazla özgür olduğunu ve yasaların sertleştirilmesi gerekliliğini savunmuştur.

71 Muhtırasına giden süreç incelendiğinde, sol gruplar içinde sol-Kemalist düşüncüyü savunan Yön Dergisi veya Yöncüler, ülke yönetimini ele geçirmenin yolunun ordu içinde taraftar bulmaktan geçtiğini savunarak, zinde güçler olarak isimlendirdikleri ordu mensupları ile 9 Mart 1971'de askeri bir darbe yapmayı planlamışlardır. Ancak tüm faaliyetleri MİT tarafından izlenmiş ve rapor edilmiştir. 10 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın da desteğini alarak Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısı düzenlemiş ve 9 Martçıları tasfiye ederek darbeyi önlemiştir. Bu tasfiyeye rağmen orduda hükümete karşı biriken müdahale isteğini karşılamak ve ABD'nin taleplerini onaylamak için 12 Mart 1971'de Hükümete Muhtıra verilerek, Hükümet düşürülmüş ve Süleyman Demirel'in Başbakanlıktan istifası sağlanmıştır. Böylece hem askeri bir darbe yaparak devleti sol-Kemalist çizgide yönetmeyi planlayan 9 Martçılara karşı hazırlanan oyun, hem de ABD'nin isteklerine direnen Demirel'in tasfiyesi realize edilmiştir.

1971 Askeri Muhtırasının Türkiye'nin sosyal katmanlarından herhangi birinden destek görmemesi nedeniyle, darbecilerin istediği yönde kalıcı hiçbir sonuç üretmemiş, sadece Türkiye'nin siyasi hayatını onarılmaz şekilde tahrip etmiştir. Art arda iki dönem tek başına seçimi kazanan AP'nin büyük ölçüde istikrara dayanan ekonomi yönetimiyle ülkede ilerleme kaydedilirken, tedricen tırmanan anarşi olaylarını devletin güvenlik birimleri ile ordunun denetim altına almaya fevkaladede gücünün yeteceği ortadadır. Ancak muhtıraya kadar anarşi olayları sıkıyönetime rağmen önlenmemiş ve istikrarsız ortam giderek büyümüştür. Muhtıradan önce Başbakan Demirel'in istediği daha sıkı yasaların çıkarılması, toplum polisinin kurulması ve sıkıyönetimin genişletilmesine askerlerin direnmesi oldukça manidardır. Kaldı ki muhtıradan sonra askerin denetiminde olan hükümetler, bu konuda birçok düzenleme yapmıştır. Örneğin;

sıkıyönetimin genişletilmesi, gece sokağa çıkma yasağı uygulaması, grevlerin sıkıyönetim komutanlarının iznine bağlanması, birçok dernek ve vâkıfın kapatılması, meslek odalarının yöneticilerinin sorgulanması, sendikacıların ve aydınların tutuklanması, binlerce kitabın yasaklanması veya toplatılması ile yayıncıların tutuklanması, birçok gazete ve derginin kapatılması, büyük gazetelerin tanınmış yazarları muhtıra lehine makaleler yazmalarına rağmen ulusal basından bile birkaç gazetenin dağıtımının yasaklanmasını sayabiliriz.

Muhtıradan sonra ülkede, icranın başında bir hükümet ve başbakan olmasına rağmen, Genelkurmay'a bağlı 6 sıkıyönetim komutanı kendilerine bağlı bölgeleri 'Sıkıyönetim Bildirileri' ve 'Sıkıyönetim Mahkemeleri' ile yönetmişlerdir. Söz konusu bölgelerde geniş bir ihbar ve jurnal sistemi işletildiğinden, birbirine tahammülsüz olanların her türlü şikâyet ve ihbarına işlem yapılarak toplum içi güven önemli oranda kırılmıştır. Böylelikle bilerek veya cehaletten arkasından gelecek ideolojik çatışmanın ve kutuplaşmanın önü açılmıştır. Sıkıyönetim Mahkemelerinde kaç kişinin yargılandığı veya mahkeme safahatı hiçbir zaman kamuoyuna açılmadığından sadece millet, basına yansıyan İstanbul Ziverbey işkencelerinin bir kısmını öğrenebilmiştir. Sıkıyönetim uygulamalarının en fazla tahrip ettiği Türkiye'nin bekasını kendini adanmış gerek sol-sosyal demokrat aydınların ve gerekse muhafazakâr aydınların temel hak ve özgürlükler ile demokrasinin gelişmesine sağladıkları düşünce ve fikirlerini içeren yayınlarının yasaklanması, eserlerinin toplatılması ve aydınların baskı altına alınarak sindirilmeleri olmuştur.

Devlet içinde devlet gibi hareket eden Sıkıyönetim Komutanlıkları bölgelerinde; trafik kuralları, gıda güvenliği, işçi işveren görüşmeleri, tüketim mallarının fiyatını belirleme, ormanların korunması, turistik ve kültür değerlerinin korunması vs gibi konularda bildiri yayınlamak uygulanmasını sağlamış ve bildirilere uymayanlar Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanmıştır. Sıkıyönetim Komutanlıkları ve mahkemeleri TBMM'ne de gerektiğinde

kafa tutarak, şeffaflık, hesap verebilirlik ve hukuk normlarına bağlılıkta hiçbir kurul tanımamıştır. Örneğin, Zafer Üskül'ün '12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetim' eserinde yazdığı gibi, İzmir'de öldürülen bir kişinin failin kardeşi olduğu anlaşılınca hemen kardeşine de bir suç bindirilerek, 'zaten o da suçluymuş' denilerek olay kapatılmıştır.

Muhtıra ile darbeciler, demokratik usulle işbaşına gelen ve sırf reformları uygulamamakla suçladıkları, geniş bir kitle partisi olan AP'ni ve Başbakan Süleyman Demirel'i yürütme görevinden uzaklaştırmıştır. Belki de tek anlamlı sonucu, mutlak başarı için müteakip askeri darbelerin emir-komuta zinciri içinde ve yönetime tamamen el konması hususunda karine teşkil etmiş olmasıdır. Muhtıradan sonra her ne kadar parlamento açık kalarak yasama görevini yürütmüşse de, ağırlık daima askerde olmuştur. Türkiye, bu ara rejimde askerin tayin ettiği ve sürekli müdahale ettiği hükümetlerle yönetilmişse de, atanmış hükümetler etkin olamamış ve ömürleri kısa olmuştur.

1971 Muhtırası ile bozulan siyasi dengeler nedeniyle 1983'e kadar hiçbir parti tek başına iktidara gelememiştir. Türkiye 1973-1980 yılları arasında binlerce insanını anarşi olaylarında yitirerek, istikrarsız, yönetilemeyen ve daima askeri müdahaleye açık bir hale gelmiştir. Nitekim 12 Eylül askeri darbesini doğuran şartların sebebi, 1971 Muhtırasının Türkiye sosyolojisindeki dengeleri bozmasıyla doğrudan ilişkilidir.

12 Mart Muhtırasının nedenlerini kaleme alan arasında, o dönemin gazetecileri ve olaylara yakından tanık olmuş devlet adamlarının sonraki yıllarda yazdıkları ve beyanlarında; Afganistan'ın SSBC tarafından karıştırılması üzerine, ABD'nin Türkiye'deki iç olaylar körükleyerek, Türkiye'yi denetim altına aldığını yazmışlardır. İlaveten ABD'nin U2 Casus Uçaklarını SSCB üzerinde uçurtmak için Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artması ve Türkiye'de üretilen afyonu yasaklamayan Demirel'in tasfiyesinin, ABD için bir öncelik olduğu değerlendirilmiştir.

Muhtıranın önemli sonuçlarından biri, Yön-Devrim hareketinin askerle işbirliği yaparak

giriştiği darbenin başarısız olmasından dolayı, bu hareketin sönmesidir. Diğer ise, sol-Kemalist aydınlar ile ordu arasında meydana gelen kırılmadır. İttihat ve Terakki'nin fikir alt yapısını oluşturan ve destekleyen Osmanlı aydını, Cumhuriyetin kuruluşundan sonrada yeni yönetimi desteklemiş ve yanında durmuştur. Cumhuriyet aydını, aşırıları dışında, CHP olmak ve ilerici olmak noktasında, subayları doğal paydaş ve müttefik görmüştür. 1960 darbesi de bu tezi destekler sonuç yaratmıştır. Ancak 71 Muhtırası ile sol-Kemalist subayların tavsiye edilmesi ve yine bu çizgideki aydınların tutuklanması, dernek ve dergilerin kapatılması, hatta işkence görmeleri kırılmayı tetiklemiş ve karşılıklı güven uzun süre sağlanamamıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu", Sayı 10702, 9 Ocak 1961.

Resmi Gazete, "Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun", Kanun no 1324, Sayı 13572, 7 Ağustos 1970.

Resmi Gazete, "274 sayılı Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 31 inci maddesine bir bend ile bu kanuna 3 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun", Sayı 13577, 12 Ağustos 1970.

TBMM Kanun Kararı, "205 Sayılı Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanununun 21 inci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", Sayı 280, 3 Ocak 1961.

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyon Raporu, TBMM Yay., Ankara 2012.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 70 nci Birleşim, 12 Mart 1971,

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 36, Dönem 2, Yıl 4, 93. Birleşim, 14 Mayıs 1969.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 12, Toplantı 12, 6 Nisan 1973.

Diğer Kaynaklar

- Ahmet, F. (2006), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay.
- Alper, E. (2018), *Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye’de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri (1960-1971)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.,
- Altun, F. (2004), “Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 551-575.
- Arcayürek, C. (1985), *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Ankara, Bilgi Yay.
- Arcayürek, C. (2007), *Derin Devlet 1950-2007*, İstanbul, Detay Yay.
- Atılğan, G. (2008), *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön-Devrim Hareketi*, İstanbul, Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (1996), *Türkiye’nin Düzeni Dünü- Bugünü-Yarını*, İstanbul, Bilgi Yay.
- Başaran D. (2016), “12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi”, ‘Demokrasi Darbeler ve Tepkiler’ *Giresun Üniversitesi Sempozyumu*, 112-131.
- Batur, M. (1985), *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul, 2. Baskı, Milliyet Yay.
- Belge, M. (1983), *1968 Gençlik Hareketleri*, İstanbul, Cilt 3, CDTA Yay.
- Berham, N. (1976), *Darağacında Üç Fidan*, İstanbul, Everest Yay.
- Bilbilik, Erol, *Öncesi ve Sonrasıyla 9-12 Mart Süreci*, Profil. Yay., İstanbul 2013.
- Birand, M. Ali - DüNDAR C.- ÇAPLI B. (2008), *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İstanbul, 9. Baskı, İmge Kitapevi.
- Bozkur, Ö. (2018), “Anılarda 12 Mart Muhtırası: “Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 20, 209-243.
- Bulut, S. (2016), “7 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 73-90.
- Cem, İ. (1977), *Tarihi Açından 12 Mart*, İstanbul, Can Yay.
- Cemal, H. (2010), *Türkiye’nin Asker Sorunu*, İstanbul, DK Yay.
- Çelenk, H. (1990), *İdam Gecesi Anıları*, Ankara, Onur Yay.
- Doğan, A. N (2011), “40. Yılında tüm ayrıntıları ile 12 Mart Muhtırası-3”, *Milliyet Blok*, 12 Mart 2011. (<https://blog.milliyet.com.tr/yazi-dizisi--40--yilinda-tum-ayrintilari-ile-12-mart-muhtirasi-/Blog/?BlogNo=294982>)
- Erim, N. (2018), *12 Mart Anıları*, İstanbul, 2. Baskı, YKB Yay.
- Erkanlı, O. (1973), *Anılar Sorular Sorunlar*, İstanbul, IV Baskı, Baha Matb.
- Eroğlu, E. (1974), *Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor*, İstanbul, Soyut Yay.
- Gevgilili, A. (1973), *Türkiye’de 1971 Rejimi*, İstanbul, Milliyet Yay.
- Göğüş, A.İ. (2008), *Hep İsmet Paşa’nın Yanında*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Görmüş, A. (2012), *Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek’e ait Darbe Günlükleri Tam Metin İmaj ve Hakikat, Bir Kuvvet Komutanının Kaleminden Türk Ordusu*, İstanbul, Etkileşim Yay.
- Günal E. (2009), *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyüklük Serüveni (1908-2008)*, İstanbul, KaraKutu Yay.
- Hurewitz, J. C. (1969), *Ortadoğu Siyaseti; Askeri Boyutlar*, Londra, Pall Mall Yay.
- İnönü, İ. (2008), *Defterler (1919-1973)*, İstanbul, C. II, Yapı Kredi Yay.
- Karataş, M. (2016), “12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet”, *Demokrasi Darbeler ve Tepkiler’ Giresun Üniversitesi Sempozyumu*, 141-167.
- Kardaş, Ü. (2009), “Sivil Yönetim”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 2009.
- Karpat, K. H. (2015), *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul, Timaş, Yay.

Karpat, K.H. (2011), *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, İstanbul, Timaş Yay.

Kayalı, K. (2015), *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul, İletişim Yay.

Kaynak M. (2019), *Darbeleri Demokrasi Olaylar ve Çözümler*, İstanbul, Profil Kitap.

Kaynak, M. (2000), *Komplo Yok*, İstanbul, Timaş Yay.

Kemal, M. (1974), *12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence*, İstanbul, 1. Baskı, Soyut Yay.

Koçaş, S. (1978), *12 Mart Anıları*, İstanbul, May Yay.

Kökdelen, U. (2009), *12 Mart Günlükleri*, İstanbul, YKB Yay.

Köylü, M. (2016), *Darbelerin Siyasi Tarihi*, Ankara, Kripto Yay.

Madanoğlu, C. (2018), *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları Doğu Perinçek'in Sunuşuyla*, Hazırlayan Halim Tuğay Madanoğlu, 2. Baskı, Kaynak Yay.

Mütercimler, E. (2016), *Komplo Teorileri 4-İşyanlar, Darbeler, İhtilaller*, İstanbul, Asi Kitap.

Nadi, N. (1971), *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, Sinan Yay.

Önal, T. (2016), "12 Mart Muhtırası: Vesayetin Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971- 14 Ekim 1973)", *History Studens İnternotinal Jornal of History*, V. 8, I. 1, 89-109.

Özdemir, H. (1994), *Cumhurbaşkanı Seçimleri Üzerinde Ordunun Olağan Dışı Rolü*, İstanbul, İz Yay.

Özdemir, H. (1995), *Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, İz Yay.

Pirim O.- Arabacıoğlu S. (2013), "12 Mart'ın Gizli Tarihi", *Milliyet Gazetesi*, 4/6 Mart.

Süleke, K. (1975), *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul, Gerçek Yay.

Şahin, İ. (2014), "12 Mart'tan 12 Eylül'e 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.

Tanör, B. (2016), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

Tuğ, A. B. (1995), *12 Mart 1971 Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası*, Bursa Ak Ofset.

Ulus, Ö. M. (2016), *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İstanbul, İletişim Yay.

Uraz, A. (1970), *1970 Siyasi Buhranı ve İç Yüzü*, İstanbul, Son Havadis Yay.

Üskül M.Z. (2014), *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.

Vigny, A. (2003), *Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü*, İstanbul, Doruk Yay.

Yıldırım, E. (2021), *1960'lı Yıllarda Türk Ekonomisinin Durumu*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Zileli, G. (2000), *Yarıma (1954-1972)*, İstanbul, Ozan Yay.

Zürcher, E. J. (2003), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yay.

Gazeteler

Anadolu Gazetesi "Ve Bir Generalin Evi de sabaha karşı bombalandı", *Sürmanşet*, 12 Nisan 1971.

Akşam, Günaydın, Son Havadis, Hürriyet Gazeteleri, "Muhtıra" *Sürmanşet*, 13 Mart 1971.

Bugün Gazetesi, 13 Şubat 1969.

Bugün Gazetesi, 16 Şubat 1969.

Cumhuriyet Gazetesi, "70 Bin İşçi Direniş Geçti", 15 Haziran 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, "İşçilerin Büyük Yürüyüşünde 3 Ölü Var", 15 Haziran 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Haziran 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, "Komutanların Ültimatomu Üzerine Demirel İstifa Etti", *Sürmanşet*, 13 Mart 1971.

Cumhuriyet Gazetesi, "AP ve CHP Çekişiyor" 15 Ekim 1973.

Dünya Gazetesi, "Olaylarda 3 Ölü Var 300 Yaralı", *Sürmanşet*, 17 Haziran 1960.

Dünya Gazetesi, “Sıkıyönetim İlan Edildi”,
Sür Manşet, 17 Haziran 1970.

Hürriyet Gazetesi, “Ölü Ele Geçtiler”, Sür
Manşet, 12 Nisan 1971.

Hürriyet Gazetesi, “Ordu Talimat Verdi
Hükümet Çekilsin”, Sürmanşet, 13 Mart
1971.

*Hürriyet, Cumhuriyet, Milliyet, Akşam,
Sabah, Bugün Gazeteleri,*
“Kanlı Pazar”, 17 Şubat 1969.

Hürriyet Gazetesi, “Terör Doruk Noktasında
Nihat Erim öldürüldü”, Sürmanşet, 20
Temmuz 1980.

Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1970.

Milliyet Gazetesi, “Demirel İstifa Etti”,
Sürmanşet, 13 Mart 1971.

Milliyet Gazetesi, “Üç İngiliz’i Kur’a Çekerek
Vurduk”, 2 Nisan 1971.

Milliyet Gazetesi, “Cumhurbaşkanı Bu Gün
Seçiliyor”, Sürmanşet, 13 Mart 1973.

Son Havadis Gazetesi, 12 Şubat 1969.

Son Havadis Gazetesi, 16 Şubat 1969.

Tercüman Gazetesi, “Sağcı ve Solcular
Taksim’de birbirine girdi, 200 den fazla
yaralı 2 ölü var”, Manşet, 17 Şubat
1969.

Tercüman Gazetesi, “İşçi Asker ve Polisle
Çatıştı”, Sürmanşet, 16 Haziran 1970.